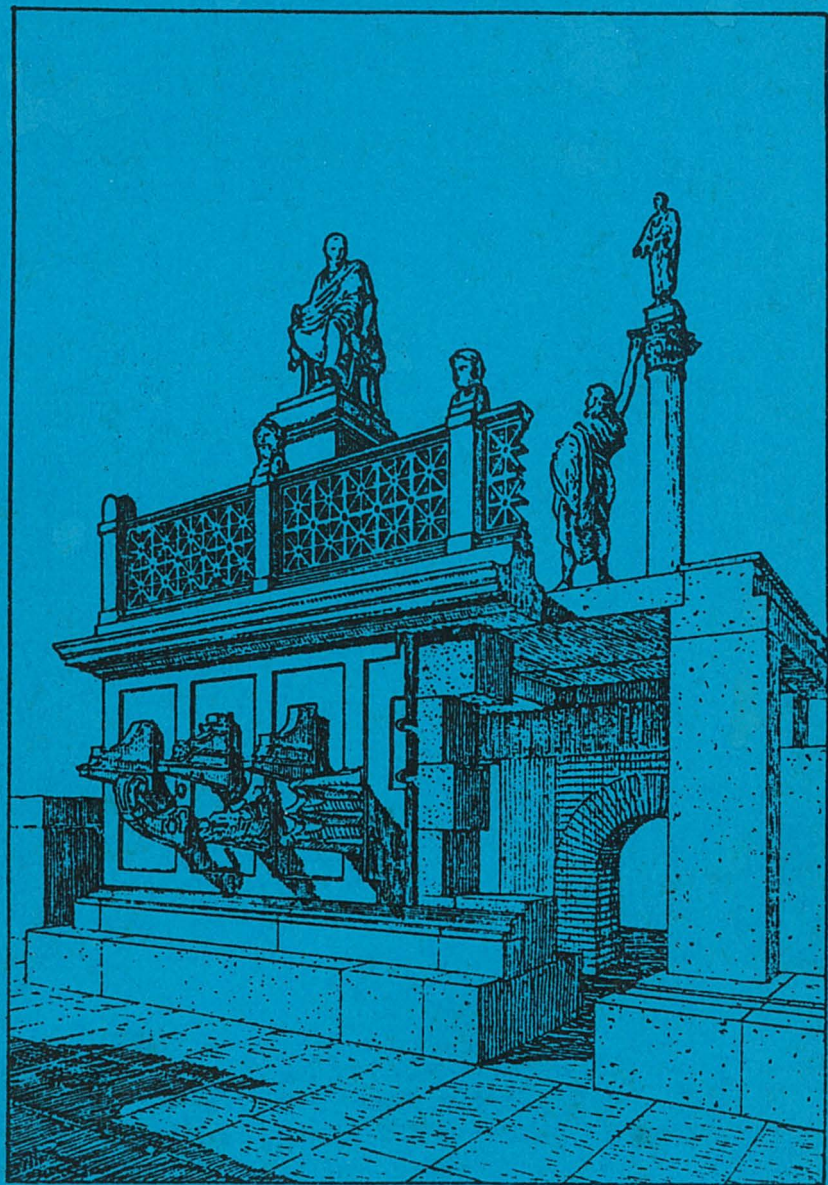
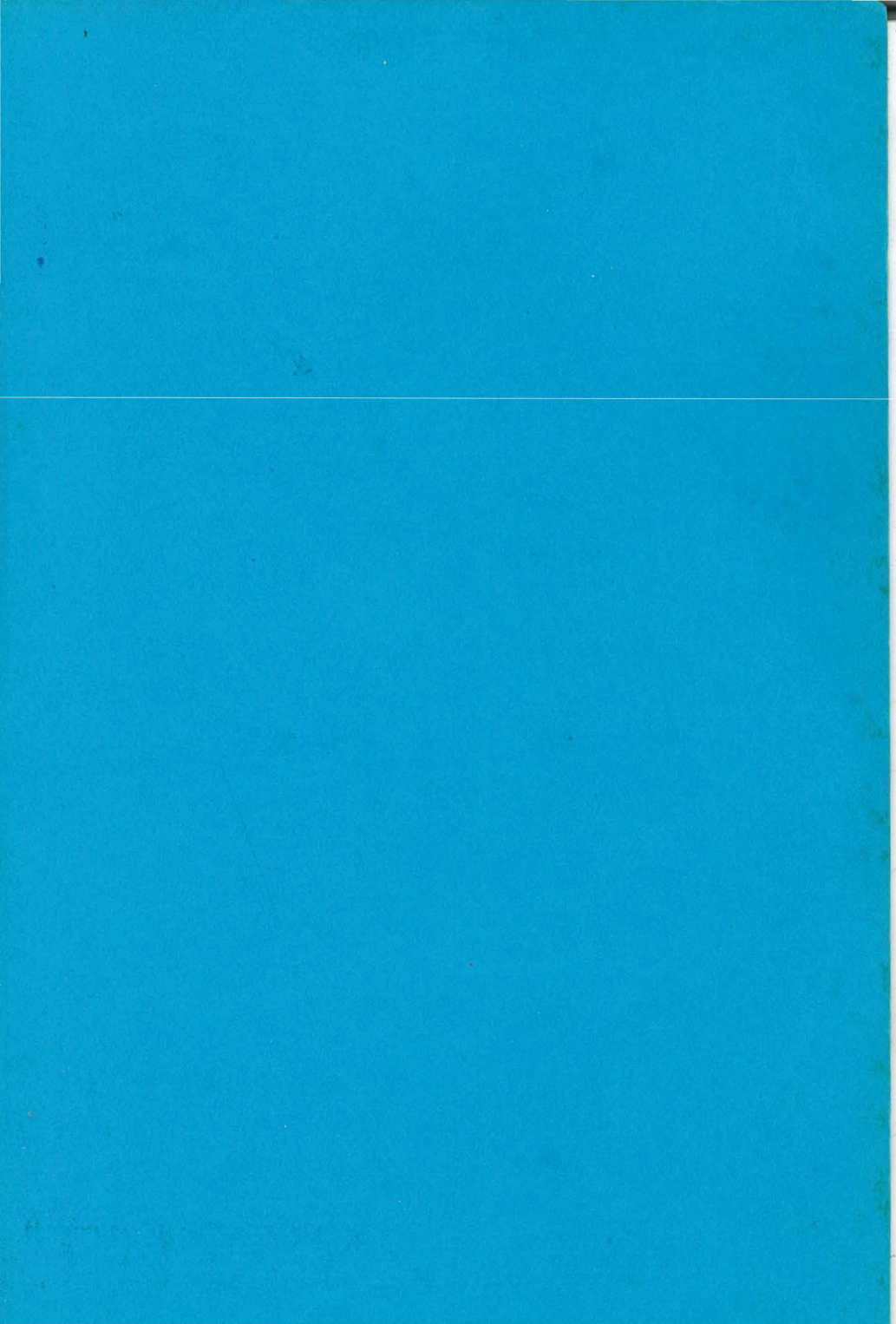

KLASSISK FORUM

1988: 1

INNHALDSFORTEGNELSE

FRA STYRET	s. 3
KNUT KLEVE: <i>Den stjålne kappe i Aristofanes' Skyene</i>	s. 5
EGIL KRAGGERUD: <i>Gresk og latin i norsk</i>	s. 18
RENATE MUNKEBYE: <i>Margit Rogne</i>	s. 24
KOLBJØRN SKAARE: <i>De første myntene</i>	s. 33
GRETA MOHN: <i>Latinen i skolen</i>	s. 46
HUGO MONTGOMERY: <i>Hur rikt var Sifnos?</i>	s. 48
THOR DYBHAVN: <i>Nytt lys på Elevisis</i>	s. 55
FORELESNINGER	s. 60
EGIL KRAGGERUD: <i>Roma i tekst</i>	s. 61
ØIVIND ANDERSEN: <i>Classica Americana</i>	s. 68
GUNN HAALAND: <i>Res coquinaria</i>	s. 75

KLASSISK FORUM er medlemsorgan for NORSK KLASSISK FORBUND og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 100 pr. år og inkluderer abonnement på KLASSISK FORUM.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til

Klassisk institutt, Pb 1026, Universitetet i Oslo, Blindern, 0315 Oslo 3.

Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), OSLO, Bjørgulv Rian, OSLO,
Hilde Sejersted, OSLO, Jan Nordbø, OSLO,
Jan Songstad, BERGEN, Einar Weidemann, TRONDHEIM.

Redaktør: Gunn Haaland

I redaksjonen: Bente Lassen, OSLO, Øivind Andersen, TRONDHEIM,
Synnøve des Bouvrie, TROMSØ

Lay-out: Alice Pettersen

Redaksjonens adresse: Universitetsbiblioteket i Oslo,
Drammensvn.42
0255 OSLO 2

ISSN: 0801-3179

FRA STYRET

Siden høstnummeret av *Klassisk Forum* gikk i trykken, har styret fortsatt å konsentrere seg om informasjonsvirksomhet utad. Dette har gitt resultater. Vi har fått omtale i *Uniforum*, internavisen til Universitetet i Oslo, og (igjen!) i NRK. P1's programpost "Verd å vite" sendte et innslag med Hugo Montgomery og Kolbjørn Skaare i forbindelse med vårt lørdagsseminar i januar. Etter omtalen i *Uniforum* kontaktet radioens "Ekko"-redaksjon Klassisk institutt i Oslo og lagde et innslag om latinens stilling i dagens Norge, spesielt situasjonen ved universitetet, med intervjuer med professor Egil Kraggerud og rektor Inge Lønning. Nylatinprosjektet ble også trukket fram i samtale med Inger Ekrem. Hun er den første hovedfagsstudent i latin på 15 år, og er nå i full gang med studier omkring Oslo-humanistene, særlig konsentrert omkring Hallvard Gunnarsønn. I neste nummer vil vi komme med en nærmere orientering om framdriften i Nylatin-prosjektet.

Vi synes denne oppmerksomheten fra media er positiv, og viktig for oss i arbeidet med å gjøre Norsk Klassisk Forbund kjent. Det resulterer også i økning av medlemstallet. Vi er nå oppe i over 230 medlemmer, og økningen synes å fortsette.

Informasjonsplakaten er nå ferdig, og vi regner med at spredningen av den også vil resultere i tilsig av nye medlemmer.

10. desember arrangerte vi *Saturnaliefest* i Oslo. Over 60 personer var til stede og moret seg over Knut Kleves foredrag om Sokrates' kappe i Aristofanes' *Skyene* (det trykkes i sin helhet i dette nummeret). Etterpå gledet alle seg over de flotte lysbildene til Bjørn Sandvei og Lorentz Neergård fra Forbundets Romatur. Lørdagsseminaret i januar samlet ca 35 medlemmer, som alle fikk et interessant innblikk i økonomien i det gamle Hellas. Vi trykker to av foredragene her, det tredje kommer til høsten.

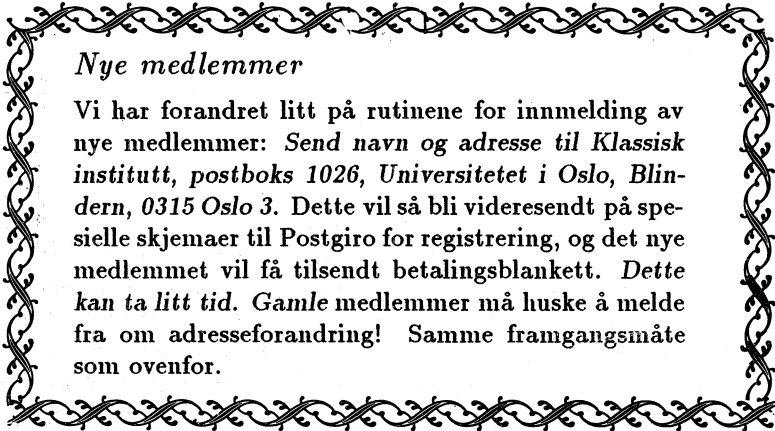
Det eneste av våre arrangementer som ikke har samlet nok interesse, er ekskursjonen til København. Det meldte seg dessverre ikke mange nok, så vi så oss nødt til å avlyse den. Som et plaster på såret, vil vi lage en "vårfest" i mai i samarbeid med Klassisk Forening i Oslo. Fridrik Thordarson vi kåsere om *Gresk i Sovjetunionen*. Dette møtet vil være mest aktuelt for medlemmer i Østlandsområdet, men enhver som kan komme til Oslo, er hjertelig velkommen.

Når det gjelder ytterligere reisevirk-

somhet, har vi ikke blitt slått til jorden av den manglende interessen for København-turen. Vi har planer om en Hellas-tur våren 1989 — tidspunkt og andre detaljer vil vi komme tilbake til etterhvert.

Årsmøtet vil i år bli holdt fredag 16. september, med faglig arrangement lørdag 17. september. Vi

vil denne gangen konsentrere oss om litterære emner — Tomas Hägg vil snakke om romanen i antikken, Jan Erik Rekdal om irske helgenvita og Kjartan Fløgstad om Lukian og den menippeiske satire. Nærmere detaljer vil foreligge senere og bli sendt ut til medlemmene sammen med innkallingen til årsmøtet.

Nye medlemmer

Vi har forandret litt på rutinene for innmelding av nye medlemmer: *Send navn og adresse til Klassisk institutt, postboks 1026, Universitetet i Oslo, Blindern, 0315 Oslo 3.* Dette vil så bli videresendt på spesielle skjemaer til Postgiro for registrering, og det nye medlemmet vil få tilsendt betalingsblankett. *Dette kan ta litt tid. Gamle medlemmer må huske å melde fra om adresseforandring! Samme framgangsmåte som ovenfor.*

DEN STJÅLNE KAPPE I ARISTOFANES SKYENE

1. EN UFORKLART VITS

I Aristofanes' *Skyene* er det en vits som ingen har forstått. Den lyder (v. 179): "Han knabbet kappen på bryteplassen." Kappen, gr. *himation*, var et kvadratisk eller avlangt stykke ulltøy man brukte som ytterplagg ved å vikle det om kroppen. *Himation* tilsvarende den romerske toga. Man kunne ikke vise seg offentlig uten *himation*. Avdøde lektor Paulsen på Katten i Bergen har treffende bemerket: "Det må ha vært ille å bo i Roma og ikke ha toga." Det samme kunne sies om Athen. Bryteplassen, gr. *palaistra*, var et offentlig idrettsanlegg som like mye ble benyttet som treffested av byens borgere.

Han knabbet kappen på bryteplassen.

Vel. Det er mange vitser hos Aristofanes vi ikke forstår. Hvorfor da ta denne så høytidelig? Fordi det er en spesiell vits. Hvor spesiell, var Søren Kierkegaard den første som oppdaget i sin magisteravhandling *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Socrates*, fra 1841. Men det skulle gå enda halvannet hundre år før vi kunne forstå vitsen. Det er

først og fremst Julius Tomins for-tjeneste, en tsjekkisk dissident, nå bosatt i Oxford. Han artikkel "Socratic Gymnasium in the Clouds" er trykket i 1987-nummeret av *Symbolae Osloenses*.

2. KIERKEGAARDS OPPDAGELSE

Men først en oversikt over handlingen i komedien som leder opp til vitsen. Det vittigste referat av *Skyene* er skrevet av Kierkegaard, så jeg skal holde meg til ham.

En god, gammel bondemann, Strepsiades, er kommet i pengevanskeligheter p.g.a. sin kones sløskaktighet og sin sønns interesse for hesteveddeløp. Men Strepsiades håper han kan bli kvitt sin gjeld ved å lære bortforklaringskunster i Sokrates' skole. Han vil bortdisputere sin gjeld. Han begir seg derfor til *frontisteriet* eller "Grubleriet". Han møter en av disiplene som da også bibringer ham de fordelaktigste forestillinger om skolen. Mange sindrike trekk av Sokrates, mange skarpsindige spørsmål og svar får ham til som en rettskaffen bondemann å stusse. "Dog et Mester-

stykke af Sokrates, der staar i et saare nært Forhold til hans egne Ideer, tilintetgjør hans Vaklen, og med utaalmodig Begeistring forlanger han at blive ført til Sokrates.”

Sokrates iført himation

Sokrates' mesterstykke presenterer Aristofanes slik:

Disiplen forteller en historie.

Disiplen: I går kveld hadde vi ikke noe middag.

Strepsiades: Å? Åssen klarte Sokrates den biffen?

Disiplen: Han drysset aske på bordet, bøyde et spidd, brukte det som passer — og knabbet kappen på bryteplassen.

(Istedenfor aftensmat fikk altså disiplene en forelesning i geometri. Ashe, sand og støv var oldtidens tavle.)

Jeg har noen forslag til gjendiktning av vitsen, nærmest tenkt som en opptakt til julebaksten. Jeg er nemlig inspirert av den danske barnevergle:

I våres gate der bor en baker,
han baker kringler og julekaker,
han baker store, han baker små,
han baker noen med sukker på.

Altså, enten:

I våres skole der bor Sokrates,
han drysset aske når vi skal mates,
han tegner sirkeler, store, små,
han stjal den kappen som han har på.

Eller:

Men har du hørt hva Sokrates gjorde?

Han strødde aske på aftensbordet,
han grep sin gaffel og tegnet vilt

— og fant en frakk, som den var bestilt.

Eller:

På bryteplassen der går Sokrates, han trives best der det bare prates, han terger oss med sin sjofle snakk — og vandrer hjem i en stjålen frakk.

I min oversettelse av *Skyene* (1977) valgte jeg en annen versjon. Det var dengang Uri Geller sto på høyden av sin karriere som psykisk skje-, kniv- og gaffelbøyer, før avsløringen og lenge før vi fikk vårt eget gaffel-geni fra Trøndelag:

Hokus pokus og simsalabim!

Sokrates er i sin fineste trim.

Han bøyer gaffler så lett som smør, men det er ingen som *ser* hva Sokrates gjør.

Han tenker også per telepati, ved bare å bruke sin fantasi.

Personlig knabber han slett ingen ting men fører dem til seg på tankens ving.

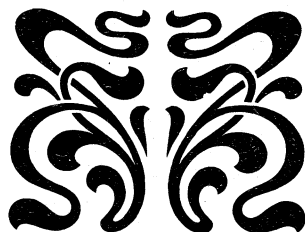
Igår kveld *tenkte* han frem en frakk og vips, var han ikke lenger så blakk! En fattig faen på stadion kan sverge at frakken ble tatt av en ånd.

Strepsiades' reaksjon på denne historien er ekstatisk:

"Dæggern heller! Jeg trodde Tales var et geni til jeg hørte om Sokrates ... Fort! Lukk opp! La meg

ham se og finne! Jeg dauer av kunnskapstørst." (180–183)

Kierkegaard behandler dette stedet i en fotnote (det viktigste hos Kierkegaard står ofte i fotnoter): "Dersom leseren vil enrindre at Strepsiades

senere kommer hjem fra frontisteriet uten kappe, så vil han visst også heri føle det komiske, at Strepsiades som hadde håpet på å være med på å dele byttet (en kappe), kommer hjem ikke bare uten utbytte, men endog uten å eie det, han før besatt — en kappe. Og dog er dette igjen å komme tålelig derfra i forhold til det Strepsiades sier, da han ved Sokrates' undervisning frykter å bli ved sin spekulasjon til slett intet." Det Kierkegaard her sikter til, er Strepsiades' opphold i Sokrates' mysteriseng, hvor han skal lære selverkjennelse. Men Strepsiades finner hverken seg selv eller sine klær mere.

Kierkegaard siterer slutten av Strep-
siades' klagesang. I min overset-
telse:

Koret, Skyene, prøver å trøste Strep-
siades:

Ikke vær så lei!

Jeg skal hjelpe deg.

Men Strep-siades er utrøstelig:

Hvordan kan du det?

La meg dø i fred!

Jeg har mistet alt

Det er skralt i skralt.

Hvordan kunne allting gå så galt?

Jeg er gustenblek

som et julenek.

Jeg er syk og svak

og så dårlig bak.

Mine stakkars sko,

de er falt i do.

Først i graven skal jeg finne ro. (117
ff.)

3. LØSNING I SIKTE.

Kappen er altså et gjennomgangs-
motiv. Det var Kierkegaards opp-
dagelse. Og det er det som gjør vit-
sen så viktig. Men Kierkegaard ble
ikke lest av kommentatorene, som
til og med har prøvd å stryke vit-
sen av teksten. Sokrates kunne da
ikke være en tyv? Kappetyveri var
en alvorlig forbrytelse i Athen og
ble strengt straffet. Dog — tekst-
tradisjonen ble for sterk — kappen er
blitt hengende, og må ha sin forkla-
ring.

Ifølge Dover, den nyeste kommenta-
tor, ligger det egentlige problem i
bruken av den bestemte artikkel:

Han knabbet kappen på bryteplassen.

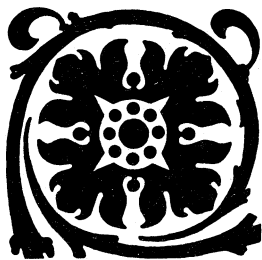
Dover innrømmer at det ikke ville
vært noe problem hvis Aristofanes
hadde tenkt på den Sokrates som
skildres i Platons dialoger, han som
diskuterer filosofi på bryteplassene i
Athen (Taureas, Lykeion etc.). Men
det kan ikke Dover godta. Dover er
en moderne episyklist. Episykkel-
teorien ble i sin tid innført for å
forklare at planetene ikke går rundt
solen, men jorden, og ble mer og
mer komplisert jo flere iakttagel-
ser man kunne gjøre på himmelen.
De moderne episyklister vil vise at
Aristofanes, Platon og Xenofon ikke
kretser om Sokrates, men seg selv.
(Sokrates er bare et talerør for deres
egne idéer, den virkelige Sokrates
kjenner vi ikke). Dover foreslår der-
for at

han knabbet kappen på bryteplassen

var et munnhell i Athen som be-
tydde: "han der er troendes til litt
av hvert" (he's not to be trusted,
he hasn't a penny to his name),
og vitsen ligger i at dette munnhell
inkorporeres i en virkelig fortelling.
Det fins naturligvis intet belegg
for denne munnhell-teori. Den er
episyklistisk.

Kierkegaard levde før de moderne
episyklister og trodde at Aristo-
fanos, Platon og Xenofon ville skild-

re den virkelige Sokrates, slik de selv sier, med større eller mindre hell. Kierkegaard mente at Aristofanes lyktes best. Tomin, den tsjekkiske dissident vi nevnte innledningsvis, vender tilbake til Kierkegaards naive syn. Resultatet er forbløffende. Tomin nevner flere steder hos Platon hvor avledning brukes i overført betydning: "å blottlegge sin sjel" ("stripping one's soul"). F.eks. sammenlignes Sokrates i Platons *Teaitetos* (169c) med røveren Antaios: "Den som treffer deg, slipper ikke unna før du har tvunget ham til å kle av seg og bryte med deg i ord." Her har vi både kappe og bryteplass. Geometri-forelesningen finner vi også igjen. I Xenofons *Memorabilia* (IV, viii.3) diskuterer

Sokrates geometriens nytte. Vi har ikke bruk for å kunne de mer kompliserte figurene, men, legger Xenofon til, "Sokrates var selv ikke uvitende om dem." I Platons *Menon* tegner Sokrates figurer i sanden og viser at en slave som

aldri har lært geometri, allikevel kan den pythagoreiske læresetning. Og i *Teaitetos* blir geometri-eksperten Teodoros strippet for sin falske viden. Så enkelt var det. Tomin så det. Ingen andre så det. De hadde ikke tid til å se etter, for de skulle på episykkeltur.

4. EN DOBBELT VITS.

Sokrates forteller i *Apologien* (21b-22c) at han gikk omkring i Athen og diskuterte og avslørte folk som trodde de forsto det de ikke forsto, politikere, diktere, håndverkere. I vitsen vår er det en matematiker som må kaste kappen. Fordi han var flink i matematikk, trodde han han forsto mye som han ikke forsto, f.eks. hvordan han burde leve. Alle, sier Sokrates sammesteds (33b), hadde anledning til å overvære hans diskusjoner og avsløringer, f.eks. på bryteplassene. Så det er ikke sant, som Dover mener, at Aristofanes ikke kunne forutsette noe nærmere kjennskap til Sokrates hos sitt publikum og derfor var henvist til å karikere en generell Professor-Tanke-type. Alle visste godt hva som mentes når Sokrates knabbet kappen på bryteplassen.

Men vi er slett ikke ferdige med vitsen. Den er dobbeltbunnet. Sokrates er ikke bare en avleder, han er også en tryllekunstner som trekker saker og ting, riktignok ikke en kanin, og ikke opp av hatten,

men en kappe, riktignok ikke opp fra aftensbordet, men bryteplassen. Sokrates kan, i Xenofons *Memorabilia* (III.xi.16 ff.), med trollsanger og tryllehjul, skape kjærlighet hvor der ingen er, og i Platons *Charmides* (155c) kurere hodepine med en trylleformular og en urt, som det viser seg at han ikke har.

5. SOKRATES' KAPPE.

Det er ingen tilfeldighet at det er en kappe Sokrates tryller frem. Han trengte en. I Platons *Symposion* (174a) beskrives han ikke akkurat som noen dandy. Hans kappe er gammel og slitt (219b). I et fragment fra Ameipsias' komedie *Konnos*, oppført samme år som *Skyene*, lurer koret av grublere på hvordan de skal skaffe Sokrates ny frakk og nye sko (fr.9). Hjemme hos Sokrates var det aldri mer enn én kappe. En dag, forteller Mark Aurel (XI.28), hadde Xantippe tatt på seg kappen og dradd til byen, så Sokrates måtte innhulle seg i et laken da han skulle treffe vennene sine.

6. STREPSIADES' KAPPE.

En annen som trenger ny kappe, er Strepsiades. Det kunne det greske publikum forvisse seg om ved selvsyn. Det kan ikke vi. Vi må gå andre veier. I åpningsscenen i *Skyene* finner vi Strepsiades i sin seng. Han får ikke sove p.g.a.

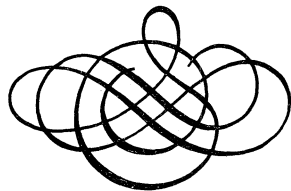
pengesorger. Tankene vandrer: Det var i grunnen en dårlig idé å gifte seg. Han hadde det bedre som ungar, slapp å vaske seg, kunne lukte som han ville. Men han ble gift, med en bortskjemt adelsdame. Til sengs det bar, han med sin bondestank, hun med sin parfymeduft og en umettelig appetitt på sex. "Men", sier Strepsiades (53-55), "jeg vil ikke akkurat si hun var lat. Hun brukte spatelen. Og jeg viste henne denne herre kappen min og sa: "Kone, du bruker spatelen for mye." (Spatel, gr. *spathe*, lat. *spatula*, var et flatt, avlangt stykke tre man under vevning slo isletten fast med. Og Strepsiades er som Hårek den hardbalne i Dagbladet, han er aldri ute av klærne. Han til og med sover i frakken). "Spatel" er tvetydig, og det er den obskøne mening "kjønnsorgan" som gjør Strepsiades' replikk til en vits. Vi venter å få høre om de interessene Strepsiades' hustru hadde utenom de seksuelle – og vevning ville vært en respekta- bel beskjefligelse for en bondekone — men så viser vevningen seg også å bestå bare av sex. "Du bruker spatelen for mye." "You bang too much", som det heter i en engelsk oversettelse. På bramfritt norsk: "Du knuller for mye."

Dette er ingen ad hoc- forklaring, som Dover hevder. Den obskøne betydning av "spatel" fins også andre steder. I et fragment fra

komedieskriveren Difilos hører vi om en ung mann på jentejakt. Også han "bruker spatel". Lukian sier i *Om begravelser* at døden befriir en for mange lidelser, blant dem "overdreven spatelbruk" (dvs. uønsket sex). Vev-sproget har i det hele vært et arsenal for obskøniteter. Strabon forteller i sin *Geografi* (8.6.20) om en hore i Korinth som fikk skjenn av venninnen sin fordi hun var arbeidssky og ikke ville veve. Men horen svarte: "Og jeg som nettopp har tatt ned tre bomber!" Hvis vi husker på at bommen i den greske vev ikke var horisontal som i vår vev, men var erectus, får vi de rette assosiasjoner.

Overdreven spatel-bruk hører altså til livets forbannelser. Der er Strepsiades og Lukian enige. Strepsiades er en "once-a-month" som har giftet seg med en "once-a-day", for å låne et uttrykk fra en artikkel i *Newsweek* (26.okt.1987 s.47). Da må det bli problemer, enten man er gift nå eller i oldtiden. Men Strepsiades har et forsvar. Kappen er hans skjold og verge. Den har han jo alltid på, selv i sengen. Den bruker han mot uønsket seksuell omgang, akkurat som hustruen i en av Tibulls elegier (9.56) og den utro elsker i Lukians *Dialogi meretricii* (det må vel på norsk bli "Horepreik" (11.1)) Det er denne forsvarsbruk Strepsiades' kappe bærer merker av. Vi vet ikke hvordan. Men det er to

muligheter. Enten har fru Strepsiades' — vi kjenner dessverre ikke denne ivrige dames navn, så vi får bare kalle henne det — spatulering slitt hull på kappen. Og en hullele kappe er i seg selv komisk — som vi vet fra *Acharnerne* (430 ff.) hvor Dikaiopolis låner Telefos' tiggerkappe av Euripides, holder den opp mot lyset og sier: " O du Zevs, som gjennomskuer alt!" Eller fru Strepsiades' spatel har satt et avtrykk på kappen. En mann som vandrer omkring med spatel istedenfor fallos virket sikkert komisk på

et gresk publikum. Kvinner med mannlige attributter er iallfall et komisk virkemiddel i *Ekklesiazousai* eller *Feministenes diktatur*. Og menn som kvinner og kvinner som menn er jo fremdeles morsomt — vi berører vel her noen av komediens archetyper. Hvordan Strepsiades enn har sett ut, må han iallfall kunne karakteriseres som ridderen av den bedrøvelige kappe.

7. MER ENN EN DOBBELT VITS.

Vi skjønner nå at vitsen om Sokrates som drysset aske på aftensbordet og knabbet kappen på bryteplassen er mer enn dobbeltbunnet. Det er iallfall 6 elementer:

- Nr. 1. Tablå: Det blir ikke noe aftensmat. Stekespiddet blir til passer, og Sokrates gir en forelesning i geometri.
- Nr. 2. Nytt tablå: Det blir ikke noen geometri-forelesning heller. Passeren blir til en fiskestang, og opp trekkes kappen fra bryteskolen.
- Nr. 3. Nok et tablå: Det blir heller ikke noen kappe. Den var bare et bilde på at Sokrates strippet en villfarene sjel.
- Nr. 4. Sokrates er en tryllekunstner. Han trekker opp ting som ikke har vært der før, men et annet sted.
- Nr. 5. Sokrates er en jordnær tryllekunstner. Han tryller frem det han selv tener mest: en kappe.
- Nr. 6. Sokrates er en dobbelt jordnær tryllekunstner. Han tryller også frem det Strep-siades trenger mest: en ny, hel, pen og ren kappe.

Når så mange elementer skal presses sammen i én vits, kan vitsen tåle det? Blir den ikke sprengt? Tvert imot, mener Freud i "der Witz". En

slik "Verschmeltzung" av elementer sikrer den gode vits, særlig det han kaller "komisk nonsens" — og det er kanskje helst i den kategori vår vits hører hjemme.

8. A DIRTY JOKE

Freud kom frem til sin teori om vitsens vesen ved å sammenligne vitsen med drømmen. I drømmen foregår det også en "Verschmeltzung" av mange elementer. Underbevisstheten arbeider hurtigere og langs flere kretser enn noen datamaskin. Drømmen og vitsen har samme formål, å sikre oss lyst (mennesket er en utrettelig lyst-søker, sier Freud, man skulle nesten tro han var epikuréer), men fungerer forskjellig: Drømmen beskytter oss mot ulyst, mens vitsen skaffer oss en lystopplevelse. For å være vellykket, må vitsen bl.a. være formulert slik at den slipper over tabuenes gjerde, ellers blir den pinlig. Da kan den frigjøre energi som tidligere er brukt til å undertrykke seksualitet og aggresjon — det er derfor vi ler. (Så le ikke!) Vår vits kan illustrere Freuds teori. Den er nemlig ikke bare komisk nonsens, men også "a dirty joke". Sokrates var ikke bare en kappeknabber, men også en underkappen-kikker. I Platons *Charmides* forteller han at da han snakket med den pene gutten, kom han til å få se ham under kappen: "Jeg følte det som jeg var grepet av et

rovdyr. Men da Charmides spurte om jeg hadde et middel mot hodepine, fikk jeg tatt meg sammen og svarte at det hadde jeg." (155d). ("Förtjusande" kalte den svenske filosof Hedenius denne scenen.) I *Memorabilia* (III.xi.1) er Sokrates den ivrigste til å gå og kikke på hettæren Teodote som står nakenmodell for en pornomaler. Alkibiades prøver i *Symposion* (219b) å utnytte Sokrates' svakhet ved å strippe for ham en natt de er alene, og krype inn under Sokrates' gamle kappe.

Til våre tidligere 6 vitse-elementer kan vi derfor føye:

Nr. 7. Sokrates er en kikker.

Hvis vi så husker på Strepsiades' gynekofobi og bedrøvelige kappe, får vi element

Nr. 8. Strepsiades er impotent.

Sokrates forteller i Apologien (22e f.) hvordan han ble hatet og baktalt etterat han begynte å diskutere med folk og vise at de trodde de forsto det de ikke forsto. Nietzsche har i *Götzendämmerung* skildret atenernes reaksjon på den sokratiske dialektikk: Før Sokrates avviste man i det gode selskap disse dialektiske manerer, "sie galten als schlechte Manieren, sie stellten bloss ... Honette Dinge tragen, wie honette Menschen, ihre Gründe nicht so in der Hand. Es ist unanständig, alle fünf Finger zeigen." Da var det godt

å luften sin aggresjon i en vits hvor Sokrates måtte være tryllekunstner for å skaffe seg det nødvendige til livets opphold. Kappe, akkurat som penger, er jo noe man har. Det gir vitse-element

Nr. 9. Sokrates er en fattigper.

Men Sokrates tryllet jo ikke på ordentlig. Kappen var der fra før, nemlig på bryteplassen. Dermed får vi

Nr.10. Sokrates er en tjueradd.

Ti elementer har vitsen inneholdt, kanskje enda flere. Men ti får være nok for denne gang, iallefall nok til at vi kan prøve oss på enda en liten barneregule: tjuv, kikker, kjeltring, trollmann, fattigmann, soper (det er det Sokrates er). Denne reglen er heller ikke et rent påfunn. Elementene finnes, foruten hos Aristofanes, også i en av papyrene fra Herculaneum som inneholder et epikureisk smedeskrift mot Sokrates.

9. ET GJENNOMGANGSMOTIV.

Vi har foreløbig sett kappen i Strepsiades' seng (54) og på Sokrates' aftensbord (179). Neste gang blir når Strepsiades skal presenteres for Skyene. Sokrates ber Skyene åpenbare seg, men Strepsiades roper: "Nei, nei, vent litt! La meg først få trukket kappen over hodet. Ellers blir jeg søkkvåt!" (267-268). Senere

skal Strepsiades gå på kurs hos Sokrates:

Sokrates: Av med kappen!

Strepsiades: Men jeg har da vel ikke gjort noe galt?

Sokrates: Nei, nei, men den som trer inn her, må være naken som han kom fra sin mors liv. (497–500)

Publikum har naturligvis hele tiden kunnet se Strepsiades' bedrøvelige kappe. Dens betydning understrekes ytterligere ved at den også er med i replikkene.

I resten av stykket opptrer Strepsiades uten kappe og sko. Men vi minnes fortsatt hans tapte klær. I Sokrates' mysterieseng klager han over sine "stakkars sko som er falt i do" (179), og etter han har strøket til forberedende hos Sokrates, kommer han hjem og forteller sønnen Feidippides at "hver gang så glemte jeg det jeg hadde lært p.g.a. min fremskredne alder."

Feid: Er det også grunnen til at du har mistet kappen din?

Str.: Jeg har ikke mistet den. Jeg har resonnert den bort.

Feid.: Og skoene dine, har du sendt dem samme veien, din dumskolling?

Str.: Dem måtte jeg satse. Den som intet vover, intet vinner, som Perikles sier. (854–859)

Strepsiades forsoner seg med tapet av kappen, for en stund. Men når sønnen Feidippides også har gått på kurs hos Sokrates, men likevel ikke

er til det minste hjelp for faren i hans pengeproblemer, men tvertimot er blitt enda mer nesevis og ufordragelig mot sine foreldre, er Strepsiades' tålmodighet slutt. Da skjønner vi også at av det som hendte med ham hos Sokrates, var tapet av kappen det som sved mest. I siste scene klatrer Strepsiades opp på taket av frontisteriet og setter fyr på skolen. En halvkvalt student kommer løpende ut og roper (med tragisk røst):

Nevn våre gjester!

Hvem setter ild på vårt hus?

Str.: Han hvis kappe I stjal.
(1497–1498)

Fra Strepsiades i sengen til Strepsiades på taket, fra første til siste scene, kappen er der, et gjennomgangsmotiv.

10. DE NAKNE OG DE KLEDDE

Det er nok en person som strippest i *Skyene*. Det skjer i komediens s.k. *agon* eller debatt eller rettere munnhuggeri mellom de to jussprofessorene Rett og Urett. Det er professor Rett, en av gammeljussens venner, som til slutt må kaste kappen, avslørt som en moralistisk hykler (en antikk Tartuffe). Han innrømmer overfor sin kollega Urett:

Ja, du vant til sist,
det var veldig trist.

Det jeg sa, var ei av rette slag.

Jeg må lære, jeg må øve, jeg må
kunnskap vinne.

Kan jeg komme inn på ditt parti
idag?

Så henvender han seg til disiplene i
frontisteriet som har stått i en krets
rundt og hørt på:

Jævla bomser
og horehomser!

(Oversettelsen er temmelig direkte.
Aristofanes blir aldri trett av å håne
de homoseksuelle.) Så tar han av seg
kappen og slenger den bort til dem:

For en råtten demaskering!

Her, ta kappen som kvittering!
(1103–1104)

Retts replikk gir oss en nøkkel til
forståelsen av kostymene i stykket.
(Alle sceneanvisninger mangler hos
Aristofanes.) Jeg skal si noen

ord om det til slutt: Det går et
skille mellom personer med og per-
soner uten kappe i *Skyene*. De
med kappe er de som ikke har
gjennomgått den sokratiske selver-
kjennelsesprosess. Kappen er hos
Aristofanes, som hos Platon, et sym-
bol på selvbedrag og uforløsthet.
Strepsiades har alltid frakken på,
utilgjengelig for såvel kroppslig som
åndelig intimitet. Når Sokrates en-
delig får frakken av ham, utvikler
det etterhånden et raseri hos Strep-
siades som får ham til å gå amok.

Disiplene i frontisteriet og Sokrates
selv er uten kappe. De er avslørt og
"nakne som de kom fra mors liv".
Teaterteknisk vil det si at de opp-
trådte i en naken-drakt av trikot
med dinglende fallos og maver og
rumper utstoppet under trikoten —
eller de var i chiton, en undertrøye
og grekernes innedrakt, tilsvarende
den romerske tunica. Disse to vari-
anter har gitt Aristofanes et stort
spillerom for disiplenes kostymer.
På gresk kunne man godt være halv-
naken og fortsatt kalles naken —
og det kunne man jo fortsatt til
langt opp i nyere tid. Er det
ikke en person hos Holberg som
klager over at han "nu er ribbet
og naken som jeg kom fra moders
liv," hvorpå hans medspiller replise-
rer: "Jeg visste ikke at noen var født
med strømpestropper?"

Skyenes, korets, drakter er noe for seg. Strepsiades beskriver Skyene som "en slags tåke — bare røyk og damp" (330) — "en meget god Betegnelse på Socrates' Idee", sier Kierkegaard — og de "ligner mest på ull-dotter som er blåst utover". Merkelig nok er de også damer (341ff.), for, som Sokrates forklarer, "Skyene kan bli til hva de vil". "Og noen temmelig kraftige damer, du," sier Strepsiades, "det blir nesten ikke plass til oss" (328). Koret har bestått av kraftig utstoppede kvinnefigurer i hvite, flagrende gevanter.

Strepsiades morer seg spesielt over sky-damenes nesor: "Men de har jo nesor!" (334). "But why?" spør Dover hjelpeløst i sin kommentar. Svaret ligger ikke langt unna, hos Xenofon og Platon. Skyene er utstyrt med Sokrates' bekjente oppstoppernese, som han kokkerte med. Oppstoppernesen er et av de aktive han stiller opp med i skjønhetskonkurransen i Xenofons *Symposion*, og hos Platon forelsker han seg i Teaitetos, som ikke er spesielt pen, men har samme oppstoppernese som Sokrates. Skyene ligner altså ikke bare Sokrates' idé, som Kierkegaard bemerker, de ligner også hans person — de er de perfekte sokratesser. La oss forestille oss 24 stk. Miss Piggy fra the Muppet Show, og vi har koret i *Skyene*. Skyene er Sokrates' "daimones" (252).

Sokrates trodde på "demoniske vesener" og hadde til og med sitt eget "daimonion".

Aelian (*Variae Historiae* 2.13) sier at Sokrates-figuren i *Skyene* var en tro kopi av den virkelige Sokrates. At det er sannsynlig, viser Pickard-Cambridges samling av vasemalerier fra den gamle komedie i *The Dramatic Festivals of Athens* (210ff.). Maskeringene var ekstremt individuelle.

Da vet vi hvordan han som spilte Sokrates, har sett ut. Gisela Richter har samlet alle portretter og litterære beskrivelser av Sokrates i *The Portraits of the Greeks*. Der har vi den klumpete oppstoppernesen, utstående øyne som blingset, tykke, svulmende lepper, tyrenakke. Dessuten var han skallet og firskåren og undersetsig og hadde stor mave — han så ut som en silén, sier Alkibiades i *Symposion* — et dyrisk utseende. Skuespilleren har antagelig opptrådt i naken-kostyme og etterlignet Sokrates' vaggende gange som beskrives både i *Skyene* (362) og *Symposion* (221b). Det må ha vært et selsomt syn.

Aelian forteller også at da *Skyene* ble oppført, begynte de fremmede som var i teatret, å spørre hvem denne Sokrates var. Da reiste Sokrates seg på sin plass i teatret og ble stående under hele forestillingen så

alle kunne forvise seg om at kopien stemte med originalen. Nietzsche sier i *Götzendämmerung*: "Sokrates war Pöbel. Man weiss, man sieht es selbst noch, wie hässlich er war... War Sokrates überhaupt ein Grieche? ... monstrum in fronte, monstrum in animo. War Sokrates ein typischer Verbrecher?"

Kierkegaard er enig med Nietzsche i at Sokrates var heslig. Men han trekker ganske andre konklusjoner av dette faktum i "Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift". Kierkegaards ord skal bli mine siste. Som en annen professor Rett må jeg påse at dere ikke vandrer hjem herfra ikveld iført deres frakker og kåper (som forhåpentligvis ikke er stjålne) fulle av ablegøyer og groviser og vin som vi skal drikke etterpå. Dere må også ha en åndelig ballast. Det kan dere trenge nå før jul:

"Han var meget styg, havde kloderaktige Fødder og fremfor Alt en Mængde Organer på Panden andre Steder (jeg har alltid lurt på hvordan Kierkegaard kunne vite det), der måtte forvise ethvert Menneske om, at han var et demoraliseret Subjekt. See, dette var hvad Socrates forstod ved sit fordeelagtige Ydre ... Hvorfor mon nu hiin gamle Lærer (Socrates er bestandig gammel hos senere forfattere, men i *Skyene* var han bare i 40-årsalderen) var saa glad over sit

fordeelagtige Ydre, uden fordi han indsaae, at det maatte hjælpe til at fjerne den Lærende, saa denne ikke blev hængende i et ligefremt Forhold til Læreren, måske beundrede ham,

Statuett i sveitsisk privateie:
Silen med Sokrates' ansikt — ?
— eller: illustrasjon til Aristofanes' *Skyene*: Sokrates med blikket vendt mot skyene — ?

maaske lod sine Klæder sye paa samme Maade (vi kunne si: lot sin kappe veve på samme måte), men maatte fatte ved Modsætningens Frastød ... at den Lærende har væsentlig med sig selv at gjøre, og at Sandhedens Inderlighed ikke er den

kammeratlige Inderlighed, hvormed to Busenfreunde gaae med hinanden under Armen, men den Adskillelse, hvori hver for sig selv er eksisterende i det Sande."

Knut Kleve

GRESK OG LATIN I NORSK

BOKMÅLSORDBOKA

Definisjons- og rettskrivningsordbok

Utarbeidet av avd. for bokmål ved Norsk Leksikografisk inst., Univ. i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd.

Redaksjon: Marit Ingebjørg Landrø og Boye Wangensteen
Universitetsforlaget 1986, 697 s.

Mer enn 10 års arbeide ligger bak den nye ettbindsordboken. Det er neppe å ta munnen for full å spå at den vil bli standardordboken for skole og hjem de nærmeste tiår. Også fra vår klassiske synsvinkel er det en sentral utgivelse. På hver side minner den vår tids språkbrukere om at en stor del av det daglige vokabular er en arv fra gresk og

latin. "Ordhistorie" står nemlig sentralt, selvom behandlingen er knapp. Bokmålsordboka (=B) avhjelper ikke savnet av en moderne etymologisk ordbok. "Falk og Torp" (*Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog I & II*, Kristiania 1906) er dessverre lite tilgjengelig for de fleste. (Underholdende, men selektiv er J.H. Rosbachs *Levende ord. Etymologi for alle.*, Oslo 1984.)

I prinsippet har B. et fint raster for ordhistorie, spesielt for latinen. Det skjelves mellom 5 slags latin: gammellatin (240–100 f.Kr.), latin (–200 e.Kr.), senlatin (200–700), middelalderlatin (600–1500) og nylatin (1500–), men i praksis kommer ikke distinksjonene så ofte til anvendelse, og i mange tilfeller har det sine gode grunner.

Helhetsinntrykket av ordboken er positivt når det gjelder tilforlætelighet og nøyaktighet. Feil og tvilsomheter har jeg ikke funnet i noen sjenerende grad, og til B.s unnskyldning kan det sies at mange av feilene er gjengangere. Inkonsekvensene er noe mer merkbare, men det er kanskje ikke å undre seg over når utarbeidelsen har falt på 8 medarbeidere. Redaktørene Landrø og Wangensteen har imidlertid stått for hovedparten av det hele.

1. *Errata* eller *corrigenda*.

Enkelte feil beror på inngrodd presedens og har fått hevd i fagspråket. Vi har f.eks. medisinerens *angi'na* (*pectoris*) og *re'tina*. Ut fra latinen bør det hete *an'gina* og *reti'na*, men selv Berulfsen (*Norsk uttaleordbok*, Oslo 1969) bøyer seg for majoritetens vranglære. Idag lærer våre medisinerstudenter det riktige (se Mette Heuch Berg, *Medisinsk nomenklatur*, Oslo 1984, s.20 og 29), og B. bør støtte dette modige fremstøt. –Av samme art: *O'rigo*. De matematikere som legger trykket på nestsiste stavelse bør få helljertet støtte av B. –Likeledes gjør *saxifra'ga* vondt i en latiners ører og finner ingen forståelse i E.Wikéns *Latin för botanister och zoologer*, Lund 1951. Men Wikén hørte enda til dem som hadde hørt om penultimaloven. Den er naturligvis det

springende punkt i kontroverser av dette slag. –*Apostrof* avledes av gr. *streifein*; det skal være *streifein* (eller helst *strephein*, se nedenfor). –*Donor*: ikke fra lat. *donore*, men *donare*. –*Gratis* sies å være en *dat.* fl. av *gratia*, jeg vil holde på ablativ med bl.a. Falk og Torp (en *ablativus pretii* i analogi med f.eks. *nihilo*). –Uttalen *epi'theton* (*ornans*) hører ingen steder hjemme. Vi holder altså fast ved *epi'theton ornans*, fl. *epi'theta ornantia*. –Om det fordekte grunnstoff *lantano* heter det: "av gr. *lanthanein* 'skjule'", men det greske verb er intransitivt og betyr 'være skjult'. –*Most* kommer ikke av *mostum*, men av *mustum*. –Under *tonic water*: gr. *tonikos* betyr ikke 'å spenne', men er adj. 'som spenner'. –Under *vegetere*: lat. *vegetare* er transitivt, sløyf derfor 'gro'. –Under *hybris* leser vi det merkelige: "subst. (gr) i gr.myt.", men begrepet *hybris* ('overmot') hører hjemme i den greske etiske tenkning slik det fremgår bl.a. av forfattere som Herodot, Aischylos og Sofokles.

2. *Transkripsjon*

Konsekvens er vanskelig, og jeg sitter selv i et glasshus, men det fritar ikke leksikografene for akribi. Jeg har f.eks. ikke noe imot en transkribering som *odous* (under *odontologi*) eller *boukolos* (under

bukolisk), haken er bare at mange vil oppfatte *ou* som en diftong. Andre steder gjør derfor B. klokt i ganske enkelt å bruke *u* (smlgn. under *utopi*, *uremi*, *narko-* med det gr. verb *narkun*). –Ypsilon gjengis som oftest med *y* i tråd med den attiske uttale i klassisk tid. Det er derfor inkonsekvent å bruke *u*, f.eks. under *cyklamen*. –Aspirater transkriberes som rett og rimelig er med å sette til en *h*. Under *oftalmolog* er det gjort korrekt på denne måte: ”av gr. *ophthalmos*”, men mindre korrekt under *difteri*, *diftong* og *iktyolog* med *diphthera*, *phthongos* og *ikhthys*. Det bør isteden være: *diphthera*, *phthongos* og *ikhthys*.

3. Uttale

Uttalenormering er som kjent ikke in for tiden. Sosiolekt- og dialekt-sympatisanter reiser bust mot riksnormert uttale. B. understreker at uttalemarkeringene bare er ment som en hjelp og veiledning (s. X f.) Da må det være desto mer tillatt å komme med noen subjektive innhugg. B. anbefaler *damok²lessverd*, men det bør helst hete *da²moklessverd* (riktig f.eks. i *Store Norske Leksikon*) av samme grunn som vi sier *So²fokles* og *Pe²rikles*. – B. anbefaler *legiti²m*. Godt! Men da bør det også hete *mariti²m* som førstevalg (som hos Berulfsen og Vandvik, smlgn. også E.Haugen,

Norsk-engelsk ordbok, Oslo 1965). –Av ord på *-(t)or* fra latin, ser det nå nærmest bare ut til å være professor som skal skifte trykk i flertall: *professo²rer*. B.s førstevalg for *lektor* og *pastor* er *lek²torer* og *pas²torer*.

Her må jeg bare si at Berulfsen og Haugen har gjort et bedre valg med *lekto²rer* og *pasto²rer*. –*Ex cathe²dra* er ikke å anbefale. Også her gjelder penultimaregelen, altså *ex ca²thetra* (riktig f.eks. N. Dallby, *Levande latin*, Uppsala 1951). –*Lektie* skal ifølge B. uttales *leksie*, men *lektisie* har god hevd (smlgn. Berulfsen), gjenspeiler middelalderuttalen, har flere analogier (se f.eks. *partiell*, *tertiær*) og skiller ordet klarere fra dets dagligdage etterkommer *lekse*.

Noen av mine innvendinger i det følgende gjelder hvordan de ordhistoriske opplysninger presenteres. Dagens norske leksikograf må ta med i vurderingen at 99 av 100 brukere mangler innsikt i gresk og latin og intet vet om orddannelse, bøyningensendelser, skrivemåte, uttale, semantiske forhold.

4. *Moderne og gammel ortografi*

Når det f.eks. under *suksedere* og *suksess* står "fra lat.", vil altså de færreste vite at det latinske verb er *succe'dere* og substantivet: *successus*, eller på lignende måte at *seremoni* kommer fra *caeremo'nia*, at *sertifikat* henger sammen med *certus*, at *salme* er beslektet med *psalter*, at det latinske verb *bak sitere* med betydningen 'fremkalle', har formen *citare*, at *ikon* på gresk heter *eikon* osv. Slik avskjæres brukeren ikke bare fra å kjenne sammenhengen mellom vårt nåtidsspråk og latinen/gresken, men også fra våre egne eldre tekster og fra sammenhengen mellom vårt eget og andre beslektede språk.

5. *Ordhistorie noe mer enn etymologi*

Jeg stiller meg i det hele tvilende til om redaksjonen har gjort et fornuftig valg når man utelater den latinske eller greske form der forskjellen er liten (Brukerveiledningen s. XI). Forfatterne har da heller ikke alltid vært konsekvente. Under *fisjon* heter det kort og godt: "fra lat. *fissio* 'spalting'." Det er lett å se at dette er bedre for en bruker enn om man skulle ha fulgt det redaksjonelle prinsipp: "fra lat., av *findere* 'kløve' ". Nå står det f.eks. under *figur* "fra lat., av *fin-gere* 'danne' ". Den latinløse bruker

vil ikke vite noe om et substantiv *figura*. Jeg tror m.a.o. at redaksjonen har vært for mye bundet til den gamle etymologiske tenkemåte som innebærer 1) oppløsning i preverb, stamme, suffiks etc. og 2) jakten på selve urbetydningen. Noen flere og klarere eksempler: *insignier*: "fra lat., av *in* (1) og *signum* 'tegn'." Vel og bra for den mer profesjonelle bruker som vil vite at det finnes et latinsk ord *insigne*, fl. *insignia* 'kjenne-tegn', 'ærestegn'. -Vi får vite at *ekskurs* kommer av *excurrere* 'løpe ut', men ikke at *excursus* er en term med samme betydning i keiser-tidens retorikk. -Vi får vite at *eludere* skal løses opp i et *ex* 'ut av' og *ludere* 'leke', men ikke at verbet stammer fra den romerske fekteskole med betydningen 'avparere' (et noe annet slags *ludere*!), ikke at *glossa* (under *glose*) faktisk betyr 'uvanlig ord', noe som på ganske annen måte belyser vårt *glose*, ikke at *apotheke* betyr 'forråds-kammer' (smlgn. Rosbach), ikke at *stilus* (under *stil*) alt tidlig betyr 'stil', ikke at *tumult* kommer av *tumultus* (med den og den betydning), men at det kommer av *tumere* (som brukeren for øvrig ikke blir hjulpet til å uttale riktig), ikke at *spekulere* kommer av *speculari* (med den og den betydning), men av det gammellatinske *specere* 'se'! Det beste er naturligvis å få både "etymologi" og "ordhistorie", slik det nå

f.eks. er gjennomført på forbilledlig måte i P.Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque, histoire des mots*, I & II, Paris 1968. Men står valget mellom det ene eller annet, f.eks. av plasshensyn, er det ordhistorien som etter min mening bør ha prioritet. Det er ganske opplagt at det lange blikk mot urolid av og til fortrenger ganske vesentlige historiske opplysninger. Ta f.eks. *vin*. Det latinske *vinum* er nevnt, men så heter det: "fra et ukjent middelhavsspråk". Det kunne man trøstelig latt ligge og heller opplyst at *vinum* er et tidlig lånord fra gresk: (*v*)oinos. –Til den latinske etymologi hører opplysningen under *opportun*: "eg. 'som seiler mot havna' ". –*Pepsin* tilordnes gr. *pepsis* 'koking', 'modning', men vi får ikke vite at betydningen 'fordøyelse' er likeså gresk. Slik kunne vi fortsette for å belegge vår påstand her: at B. gjør mindre enn den kunne ha gjort for å vise sammenhengen mellom vårt eget og det gresk-latinske vokabular.

6. Sen- og middelalderlatin — ordformer og betydningsinnhold

Til tross for at B. prisverdig nok opererer med hele fem latinperioder, blir sen- og middelalderlatinens betydning for det moderne vokabular i det store og hele lite synlig. Jeg nøyer meg her med enkelte spredte

eksempler: *prerogativ*: "fra lat., eg. 'som spørres først' ", intet om at ordet i senlatin har fått betydningen 'fortrinn', eller i tilfellet *reminisens*, at senlatin har *reminiscentia*. –*Batalje* føres tilbake på *battuere* som riktignok finnes i gammellatin, men ordet blir produktivt først for alvor i middelalderlatin med bl.a. subst. *batalia* (i diverse varianter). –*Bukkel* avledes av *buccula* 'lite rundt kiinn', men ikke noe om at det bl.a. betyr 'skjoldbukkel' i sen- og middelalderlatin. –Vi hører at *politi* henger sammen med *polis*, men ikke noe om en sammenheng med middelalderlatin *politia* (fra gr. *politeia*) 'myndighet'. – Om *boks* heter det f.eks.: "eng. *box*, opph. gr. *pyxis* '(eske av) buksbom' ", ikke noe om middelalderlatin *bux*-(*us*, *-is*, *-a*) med betydningen '(buxbom-)dåse'.

Denne tendens til å se bort fra de mer nærliggende faser av ordhistorien og især den semantiske siden av saken betyr at den moderne bruker ikke får de holdepunkter som kunne trenges. Fremmede og vanskelige termer omgir oss i sterkere grad enn noensinne. Et nærliggende eksempel er serien *semantikk*, *semasiologi*, *semiotikk*, *semiologi*. Under *semantikk* heter det: "fra gr. 'betydningsvitenskap', av *sema* 'tegn' ", men det er nyttigere å kjenne verbet *semainein* (stamme *seman-*) 'bety'

og under *semasiologi* kunne det så opplyses om substantivet *semasia* 'betydning'. Da forstår man lettere hvordan termene nærmest brukes om hverandre.

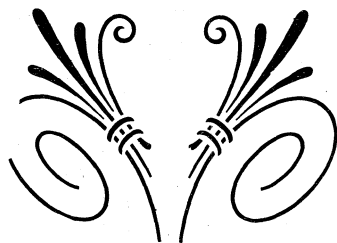
7. Nominativ, stamme, bøyning

B. følger en vekslende (og noe forvirrende) praksis ved visse sammensetninger. Jeg har personlig ingenting å innvende mot at det f.eks. under *pedagog* vises til *pais* (nom.) og under *pedal* til *pes* (nom.), men for den gresk- og latinløse bruker er det egentlig nyttig å vite at stammen i ordene er respektive *paid-* og *ped-*. -Av og til står genitivformen ved siden av nominativen. Jeg tror dette snarere er egnet til å forvirre brukeren (se f.eks. under *myose*). Hvorfor er ikke stammen angitt f.eks. under dannelser med *orto-*, mens den er det under de tilsvarende med *panto-*? Vi har også enkelte misvisende ting i B. i denne sammenheng: under *gerontologi* står det: "fra gr., av *gerontes* 'de gamle' og *-logi*" som om *geronto-* var flertall! Det er 'olding(e)lære' kort og godt.

8. *Varia Graeca et Latina*

Vi har i våre moderne språk en del stivnede verbalformer, f.eks. *fasit*. Her heter det opplysende: "fra lat. 'det utgjør' ". Det hadde altså ikke vært av veien (smlgn. punkt 4) om også den latinske form hadde vært

nevnt, *facit*. Smlgn. tilsvarende: *fecit, scilicet*. I andre tilfeller mangler opplysninger, f.eks. under *delectur* ("av *delere* 'stryke (ut)' "). Det er nyttig å vite at ordet betyr 'la det bli strøket' eller at *katekumen* eg. er et pres.part. 'som blir undervist' eller at *placebo* eg. betyr 'jeg vil behage'.

9. *Et avsluttende ord om den semantiske faktor*

Dette bare som en påminnelse til fremtidige leksikografer om å trekke inn betydningsinnholdet i sterkere grad i sammenheng med en utvidet diakroni. Vi har i B. to oppslagsord *kasus*, den maskuline (bøynings-) *kasus* og det nøytrale (sykdoms-) *kasus* som i begge tilfelle avledes av lat. 'tilfelle'. Særlig oppklarende? Bøyningskasus kommer i virkeligheten av lat. *casus* som en

låneoversettelse fra gr. *ptosis* ('fall', dernest 'endelse') og har derved annammet den sekundære greske betydning.

Det gjenstår å anbefale ordhistorien, forstått som *histoire des mots*, som et fascinerende fagområde *sui iuris*. Befrikket fra etymologenes spekulative og rot-rekonstruerende laboratorium er ordhistorien en del av kul-

turhistorien som følger oss hver dag i vår tanke og tale.

Et godt eksempel på ordhistorie som en akademisk disiplin er Sven Lundströms *Latinet och svenskan* (sten-silert prøveoppl.), Uppsala 1970 (Institutionen för klassiska språk, Uppsala Universitet).

Egil Kraggerud

KLASSISKE PROFILER

MARGIT ROGNE

fra opprørsk student til klassisk forbilde

Vi som kjenner rektor Margit Rogne fra hennes tid som rektor ved Berles skole, har et klart bilde av henne som den faste klippe — alltid korrekt og lojal mot sine lærere, rettferdig i alle sammenhenger, varm og full av omsorg for elevene som hun kjente ved navn alle som en. Hun imponerte og imponerer fremdeles i sitt 95de år ved sin sikre hukommelse og sine grundige og mange-sidige kunnskaper.

Men at Margit Rogne skulle ha deltatt i protestaksjoner som førte til trussel om utvisning fra universitetet — det forbinder vi neppe med hennes framtoning. Men la oss ta sakene i rekkefølge.

Margit Rogne er født Hübert i Kristiansand S hvor hun bodde til 8-årsalderen. Faren var skipskaptein. Morens familie kom fra Østlandet, og da faren omkom ved forlis i 1901, flyttet familien til Kristiania hvor moren hadde sin slekt.

I Kristiansand var det ingen privatskoler, alle barn gikk i folkeskole de 5 første årene. Også i Kristiania ble Margit satt i folkeskolen, hva enkelte i slekten misbilliget og kritiserte. Der ble hun gående vel nærmest ved en misforståelse ut 7. klasse. De to siste år i folkeskolen, 6. og 7. klasse, hadde et meget svakt elevmateriale etter at de var tappet ved de beste elevenes overgang til middelskolen etter 5. klasse.

Neste etappe i hennes utdanning ble en 3-årig kommunal middelskole — et skoleslag som var satt i gang på initiativ av Venstre. Tysk startet man med i 1. klasse, så fulgte engelsk i 2. klasse. I den vanlige 4-årige middelskolen sto nok språkundervisningen sterkere. I pikeskolen (privat) brukte man 5 år fram til middelskoleeksamen. Ellers var den 3-årige skole en god skole, men temmelig streng, og man lærte å arbeide. Særdeles i tysk ble et av Margits resultater.

Kampen om latinen sto i slutten av 1800-tallet. Den førte til at språklig linje med latin ble overlevelsesmuligheten for latinen. Det var den gang ingen linjedeling i 1. klasse — akkurat som nå. Ingen gymnastikk for piker! I 2. klasse ble klassene delt: man kunne velge mellom en reallinje, en engelsklinje og en språklinje med latin. Alle hadde norsk og tysk i like mange timer på alle linjene, og matematikk på alle linjene med samme pensum helt opp bortsett fra at reallinjen hadde infinitesimalregning og de to siste sidene i stereometrien som språklinjene slapp. Matematikken tok nok for mange på språklinjene like meget tid som linjefaget.

De fleste pikene tok språklinjen med latin, og det gjorde også den gangen mange blivende jurister og leger.

Elevene hadde et bedre grammatisk grunnlag for latinstudiet enn de har nå, mye takket være datidens tyskundervisning gjennom flere år.

Etter linjedelingen besto Margits klasse vesentlig av piker. Flere av de få gutter som gikk der, forsvant i løpet av skoletiden. Tilbake ble mange flinke piker. De var eldre enn guttene og hadde gjennomgående bedre forkunnskaper. De tre i klassen som fikk S til artium i 1913, var alle piker (Margit var en av de tre).

Pensum i latin var ikke så stort, det samlede antall latintimer (visstnok 6 + 8) var avpasset etter det. Også oppgavene var rimelige og tok ikke motet fra de svakere, men hjemmeleksene la beslag på megen tid. Latinsk stil (til å begynne med norsk-latin) skulle leveres hver uke, matematikkoppgaver i alminnelighet likeledes. Denne ordningen varte til 1917. Da ble timetallet betydelig utvidet, pensum likeså, og de skriftlige arbeidene som man måtte greie uten leksikon, ble litt etter litt vanskeligere. Det var den gangen ingen frilørdag, ikke leksefri til mandag, ikke høst- eller skiferie, det var kort påskeferie, men til gjengjeld lengre juleferie. Det var mere ro i skolearbeidet, ikke så mange avbrytelser, men månedslov var fast.

Latinlæreren skolebestyrer Thv. Prebensen setter Margit Rogne meget høyt. Han var en elegant herre, en latiner av den gamle skole med store kunnskaper i sitt fag, vel egnet til å innføre sine elever i antikkens verden. Ordings elementarbok var det første grunnlaget, og den liker Margit Rogne godt etter å ha opplevd hva en lærer av Prebensens kvalitet kunne få ut av den. Elevene var jo også eldre enn nå da de tok fatt på den, og hadde framfor alt bedre grammatiske kunnskaper.

Margit forteller videre:

”Etter begynnerboka og den forenkede latin i leseboka tok vi fatt på Cicero. Prebensen pleide alltid å oversette den nye leksa meget hurtig og uten å gi oss anledning til å notere noe, men slik at vi hadde en anelse om hva saken dreide seg om. Glosar hadde vi ikke, bare noen realopplysninger bak i boka om situasjonen. Mange skaffet seg nok en oversettelse til hjelp. Tyske Reclam-

utgaver var godt brukelige. Cicero ble vel for oss alle et sjokk, i hvert fall for meg. Vi begynte med *Pro lege Manilia de imperio Cn. Pompei* — Ciceros første politiske tale. Han hadde ikke så mange gode argumenter. Til gjengjeld utnyttet han sin veltalenhet ved en nitid utarbeidelse av talen. Første setning kan stå som eksempel på hans stil: *Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt.*

Når man så i timen hadde fått den utgreid, var jo meningen klar. Senere har jeg hatt glede av å lese opp setningen pointert og har merket meg at de enkelte ledd da faller naturlig inn på sin plass, at velklangen bidrar til forståelsen og i seg selv er kunst — *eloquentia*. Lenger ut i talen er teksten lettere, og man vente seg jo til den.

Livius leste vi mange sider av. Det kom stilskrivingen til gode (latin-norsk). De fleste skriftlige oppgaver var jo tatt fra ham.

Til slutt tok vi fatt på *poesi*. Det var vel ingen annen latinlærer enn vår som tok opp *poesi* i pensum. Vi

lærte også noe om den antikke verse-lære. Mange lærte odene utenat frivillig og hadde glede av det, og etter mange års forløp husket de bruddstykker.”

Da Margit Rogne i høstsemesteret 1913 begynte det filologiske studium ved universitetet, var det stort oppbrudd blant lærerne i det klassiske fakultet. Professor Laurentius Borchsenius Stenersen skulle ta avskjed ved semesterets slutt. Som etterfølger til ham kom dosent Samson Eitrem. Om utnevnelsen av Eitrems etterfølger var det strid. Latinstudentene, som var svært få, ønsket en annen enn den kollegiet hadde utsett. De protesterte overfor kollegiet og sendte også en skrivelse direkte til Stortinget i det de mente at det trengtes en lærer med pedagogisk erfaring og at den påtenkte ikke var den latinkapasitet som trengtes. Kollegiets kandidat ble utnevnt. Margit var ikke inne i den saken, men da semesteret startet, ble hun gjort oppmerksom på at alle hadde skrevet under brevet til Stortinget, og også hun gjorde det da. Etter en tid fikk hun en forferdelig fin høytidelig skrivelse med innkallelse til å møte for det akademiske kollegium for å stå til rette for skrивelsen til Stortinget. De innkalte møtte og hadde valgt Viggo Ullmann til sin talsmann. Rektor, Bredo von Munthe af Morgenstjerne, var meget streng, foreholdt

studentene det frekke ved det som var gjort, sa at slikt kunne føre til relegering osv. Ullmann svarte. De hørte imidlertid ikke mer om saken.

Da den nyutnevnte dosent holdt sin tiltredelsesforelesning, møtte ganske mange studenter fram, men med minutters mellomrom droppet den ene etter den annen ut, og Margit ble sittende tilbake alene med foreleseren. Studentene hadde laget en sammensvergelse, men ikke underrettet Margit, den eneste kvinnen. Hun forteller:

”Jeg ble sittende alene videre med den nye dosenten i det første semesteret og leste Senecas brev til Lucilius. Da bøkene hadde lagt seg (saken hadde ikke store dimensjoner, latinstudentene var jo så få), nød jeg likevel godt av undervisningen til den nye dosenten. Senecapensum var 80 sider. Vi kom 8! Men han var en meget lærd mann som med sine digresjoner i alle mulige retninger inspirerte til videre studier i antikkens mangfold. Dessuten var han meget morsom. Senere ble han professor i latin og gresk. Gresk var hans styrke.”

Professor Stenersen leste Horats i sitt siste semester. Nå kom det Margit til gode at hun kjente forfatteren fra før. Pensum i latin bifag var stort, ikke mindre enn hovedfagsstudiet nå. Det krevdes lagt opp

bl. a. to komedier, en av Plautus og en av Terents (nå bare en). Komedienes versemål var det ikke lett å sette seg inn i, men komediene var vel det morsomste i pensum selv om de var sene å komme igjennom. Eitrem hadde sans for morsomhetene, frydet seg over dem og spilte personene. Til gjengjeld var Quintilians veltalenhetslære ikke morsom. Tibull, Properts — elegikerne — var nokså lette og vakre. Ovid interesserte jo, likeledes Juvenal og Vergils 6. bok. Meget av pensum ble ikke behandlet på forelesninger. Til dem møtte gjerne 2–3 forberedt, undertiden kom det en eller annen og ga gjesterolle. Da Agerholt hadde tatt eksamen, ble det bare Ullmann og Margit igjen.

Stilskrivningen interesserte ingen seg for. Eitrem stelte med sine papyruser og gjorde på sitt område fine ting. Det forekom ikke at noe grammatisk emne ble berørt.

Søkningen til latinstudiet ved universitetet var ved denne tiden minimal. Karakterene ved eksamen var en tid gjennomgående påfallende svake. Men så kom oppgangen. Professor Rudberg kom til Oslo fra Sverige, unge begavete vitenskapsmenn søkte faget, tilstrømmingen til skolens latinlinje øket, og studentene begynte å komme tilbake. Latin ble et populært fag, og Klassisk Forening blomstret. Derfor var

det desto sørgeligere at latinlinjen gikk tilbake i 60-årene og faget ble gjort til valgfag.

Etter avlagt cand. philol. eksamen høstsemesteret 1920 med latin og tysk som bifag, historie hovedfag, drev Margit Rogne privatundervisning i latin og fikk tidlig vikartimer ved de høyere skoler, til slutt faste timer i tysk og latin ved St. Hanshaugens private 2-årige gymnasiun. 1924 ble hun ansatt som lektor ved Vestheim høyere skole hvor hun var i 29 år. Det var morsomt å arbeide der, frikvarterene på lærerværelset sammen med livlige og morsomme kolleger gav god avkopling, og rektor var en original person, snille og dyktige dr. Skattum. "Forresten", sier hun, "har jeg vært så heldig at alle de rektorer jeg arbeidet under, var mennesker som jeg beundret og lærte meget av (Aubert, Krogsrud). Skattums plutselige død gikk sterkt inn på meg." På spørsmål om hva i latinen hun syntes var morsomst å undervise i, svarer hun: "Lyrikk, komedier, Cicero, særlig brevene. Det er merkelig hvor levende de brevene virker i dag, 2000 år etter at de ble skrevet."

Før krigen gikk latinklassene ved de kommunale skolene i Oslo på omgang mellom Frogner, Vahl og Vestheim skoler. 1931 fikk Berles skole også latinlinje. Da krigen tok til,

foreslo lektor Marstrander i brev til latinlærerne at de skulle inngå et gentlemen's agreement om å fortsette med ordningen. Man svarte ja. Men da Marstrander oppdaget at han ikke sto for tur for latinundervisning på Fagerborg — dit

han hadde kommet fra Vestheim — gikk han i gang med å agitere for at all latinundervisning skulle samles på én skole, Fagerborg, og han fikk satt det igjennom til tross for det av ham foreslåtte gentlemen's agreement. Etter krigen ble det som før.

Margit Rogne var den første kvinne som ble oppnevnt til Undervisningsrådet (1940). Under krigen ble hele rådet avsatt — uten oppsigelse — og et nytt UR sto bare kunngjort i avisen. Etter krigen kom UR i funksjon igjen. Ved frigjøringen ble de medlemmer av UR som var i Oslo, sammenkalt til møte i Kirke- og undervisningsdepartementet med telegram. Til stede var Helland (som da var departementsråd), Fostervoll, Stang, Boyesen. Saker som det hastet med ble vedtatt, bl.a. ble nazist-elever foreløpig nektet vitnemål. Examen artium måtte holdes for privatistene. Elevene fikk vitnemål med standpunkt karakterer. Den nye skoleordningen var blitt innført under krigen, men leseplaner var ikke skrevet. Det skulle gjøres nå, og først og fremst skulle det lages oppgaver for privatistene. I 1940 brukte ikke UR å tilkalle hjelp til dette arbeidet; i 1945 bad Margit Rogne om å få en kollega til hjelp med latinoppgaven. Lektor Josef Faaland ble valgt til det arbeidet fra da av, og det var godt å få råd fra ham, også under arbeidet med leseplanen i latin, men ansvaret lå jo fremdeles hos URs medlem. Til støtte for arbeidet med de nye leseplaner i latin og tysk ble det sendt ut spørreskjemaer til lærerne. Det lyktes å redde faget tysk, men det ble sterkt redusert, særlig i real-skolen, og målet for planen måtte

bli et annet enn før. Hovedvekten ble lagt på tyskfagets muntlige del. Det skriftlige skulle vesentlig støtte opp under dette ved å feste den enkle grammatikk som trengtes. Ellers var Margit med på å lage planene i alle sine fag. I hovedfaget historie med lektor Sandnes, Fostervolls vikar i UR. Senere ble det gjort en del endringer av T. Sirevåg da han kom inn i UR. I latin ble uttalelser fra landets latinlærere lagt til grunn for endringer. (Tidligere var bruk av leksikon til eksamen blitt tillatt. De gamle latinlærerne hadde stemt imot, men de yngre var i flertall.) Det var et alminnelig ønske at oppgavene ikke bare skulle tas fra gullalderens forfattere, at man skulle søke andre emner enn krig, o.a. I muntlig latin innførte man antikkens kulturhistorie (som aldri ble skrevet!).

I 1953 ble Margit Rogne utnevnt til rektor ved Berles skole. Skolen hadde en tid vært i søkelyset. Den var den eldste av de kommunale høyere skoler, en pikeskole, opprinnelig opprettet av den tyske frk. Bauer. Skolen hadde alltid hatt navn etter bestyreren, og den siste bestyrer var Berle. Gymnas hadde skolen fra 1931 med latinlinje, senere engelsklinje og reallinje. Tross motstand ble navnet endret til Briskeby skole. Gymnaset kom også etterhvert i faresonen for nedleggelse,

men det fikk foreløpig bestå. Viktigst var det at skolen skulle bli fellesskole for piker og gutter.

Margit forteller: "Etter min tiltredelse som rektor tok jeg opp forslag om at skolen skulle få sitt gamle navn tilbake. Det gikk merkelig nok temmelig lett. Skolen fikk også beholde sitt gymnas. Søkningen dit var liten, også til 1. klasse i real-skolen. Det var vanskelig å nekte elever å komme over til de større skolene i nærheten når de hadde plass der og var villige til å oppta dem. Og det var det enkelte rektorer som var, til tross for at det var satt regler for hvordan en overgang skulle skje. Det var meget ubehagelig å møte slik illojalitet hos kolleger i rektorkollegiet. Jeg tok ikke saken opp der og hadde neppe fått noen støtte.

I det lange løp kom det nye årskull til byen som søkte den høyere skole. Den nye elevflokket fant seg til rette, og problemet med sviktende elevtall ble stadig mindre og forsvant. Skolen fikk til og med latin-klasse igjen i 1956."

Nå for tiden er klasseturer til Syden vanlige for latinklasser, men det var ingen selvfølge den gangen. På Berle-elevenes initiativ kom imidlertid en slik reise i stand, og Margit Rogne lot seg overtale til å bli med som leder. Elevene overtok forberedelsene, sammenkalte flere forel-

dremøter, fant måter å tjene penger på, forhandlet med reisebyrået, osv. Margit Rogne hadde satt betingelser for hva man måtte vente fra elevenes side. Reisen ble billig men meget vellykket. Dessverre var det en elevfar — journalist — som skrev om reisen i avisen og framstilte det som om elevene var nødt til å være med og derfor måtte ut med en stor sum penger. Dette førte til store ubehageligheter: Margit Rogne måtte gjøre rede for saken både i departementet og i skolestyret. Foreldre skrev motinnlegg i avisene, men da de ønsket at en av dem skulle redegjøre kort for saken i kringkastingen, sa Fostervoll nei.

På spørsmål om hva Margit Rogne synes om utviklingen av skolelatin i Norge, må hun beklage at latinen har mistet så mye av den plass som faget burde ha. "Man glemmer hva det betyr å ha latin som støtte i alle filologiske fag, og man glemmer også gleden ved det å komme inn i antikkens kultur," sier hun med ettertrykk, og minner bl.a. om tekster som Ciceros taler og brev.

Fra talen *Pro lege Manilia de imperio Cn.Pompei* ligger det nær å sitere noen egenskaper som Cicero

fant karakteristiske for Cn.Pompeius og som passer utmerket på Margit Rogne:

- temperantia
- mansuetudo
- humanitas

Det Cicero der sier om vanskeligheten med å begrense seg passer også inn for den som fikk det ærefulle og morsomme oppdraget å intervju Margit Rogne, vår *magistra venerabilis*:

Dicendum est enim de magistræ nostræ venerabilis singulari eximique virtute; huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

v/Renate Munkebye
etter samtale med Margit Rogne i november 1987

Christian Kvarts' latinske stiler

Bak denne kryptiske tittel skjuler det seg et tilbud fra den danske Klassikerforeningen. I anledning Christian 4.-jubileet er danskene i ferd med å oversette og gi ut de latinske stilene kongen skrev da han var 14-16 år. De regner med at boken foreligger ca. 1.mai og vil koste 50 kroner. Norsk Klassisk Forbund har tegnet seg for en del eksemplarer, og medlemmer kan få kjøpt boken ved henvendelse til Klassisk institutt, Postboks 1026, Universitetet i Oslo, Blindern, 0315 Oslo 3.

DE FØRSTE MYNTENE

FRA LILLEASIA TIL HELLAS

Menneskene hadde handlet lenge med hverandre før de begynte å bruke mynt som betalingsmiddel. På jakt etter spor av den eldste utmyntning søker vi uvilkårlig inn til det indre Middelhav og til Den nære orient. Men hverken egyptere, babylonere, assyrer eller hetitter later til å ha kjent det vi forstår med mynt. Og hva forstår vi med *mynt*?

Mynt er metallstykker av en bestemt vekt forsynt med preg til garanti for at de representerer en bestemt verdi. Homers helter er myntløse, men det forhindrer ikke at de verdsetter varer, handler og betaler. Akaiene (altså grekerne) kjøper inn vin til en større fest — og betaler med kobber, jern, oksehuder, levende okser og slaver (Iliaden 7,472–475, i Eirik Vandviks oversettelse):

*Nede ved skutene kjøpt har no akaian' av vinen,
sume for blanksvarte jarn og andre for blenkjande bronse,
sume for huder av naut og andre for levande uksar
eller for trælar. — No laga dei til eit drusteleg gilde.*

Agamemnon forsøker å blidgjøre den vrede Akilles og byr ham i den anledning syv kokestativ og tyve kjeler. Dette kan høres ut som rene

sjikane. Men disse bruksting var ubrukte og blanke, og de nevnes sammen med ti talenter gull. Det var rett og slett snakk om penger (Iliad.9,121–123): *No skal eg nemna for dykk dei gilde gåvene mine:*

Ti talentar i gull og tjue blenkjande kjelar,

*sju tri-føter som ingen har brukt,
tolv kraftige hestar,*

*tevling-folar som lette til beins vann
skeidet så ofte;*

Den homeriske gull-talent er satt i forbindelse med ringer og spiraler av gull funnet i Mykene-graver og i en viss utstrekning justert til en vekt omkring 8,5 g. Disse gravene er fra 15. og 14. århundre f.Kr. Fra en gravplass fra 12. århundre i det gamle Salamis på Kypros kommer noen gullstykker av en avlang eller rund kuleform. De veier 8,6 og 4,7 gram. Dette er metallstykker som i form og vekt er beslektet med de eldste myntene. Men barrene fra Salamis er ikke mynter. De er ikke "forsynt med preg".

Funn av slike små og avlang-runde metallbarrer er ikke så sjeldne i vestre Lilleasia. Metall er gjerne *elektrum*, en blanding av gull og sølv, men av grekerne betraktet som et eget metall. Elektrum finnes i

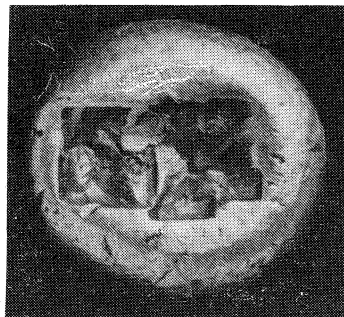
naturlige forekomster i disse strøk. Det kunne utvinnes ved vasking i Paktolos-elven ved Sardes i Lydia og brytes i fjellene Tmolos og Sipylos. Elektrum spilte en stor rolle i overgangsfasen som ledet til den eldste utmyntning.

Avgjørende for studium av denne fasen er funn som ble gjort ved utgravningene av Artemis-templet i Efesos under British Museums ekspedisjon 1904/5. Det har stått strid om dateringen av disse funnene, som det også har gjort når det gjelder den bygningshistoriske kronologien. Dateringen av det opprinnelige anlegget er blitt skjøvet fra ca. 700 f.Kr. til det første tiår av det sjette århundre. Dette er viktig for oss. I fundamentet for det opprinnelige anlegget ble det, i en firkantet basis, funnet metallsaker og andre kostbarheter, deriblant mynter. Slik det fortonte seg for utgraverne, må-

te dette være et *foundation deposit*, et bygningsoffer, eller om man vil en slags overdådig grunnstensnedleggelse.

I dette funnet lå 28 mynter og myntlignende metallklumper. Under de samme utgravningene ble det funnet 19 elektrummynter i en krukke, endel mynter og myntlignende stykker ble også funnet i mer ustratifiserte lag. Til sammen ga Artemision-funnene 93 stykker.

Efesos-funnenes særlige betydning ligger i det at de presenterer et materiale der avgjørende stadier i myntenens utvikling er representert: Her er premonetære, myntlignende metallstykker uten preg; her er stykker med bare én enkel, type-løs innstemping; her er stykker der slike inkuse preg er kombinert med en stripet adwersflate; her er stykker med et regulært myntbilde blant stripene; og her er rene mynt-

Lydia. Alyattes (ca. 610–560 f.Kr.) 1/3 statér i elektrum. 3:1
(Myntkabinettets samlinger, Oslo)

bilder som i enkelte tilfeller er kombinert med en innskrift. Fra de første innstemplingene viser seg, er stykkene meget godt justert til bestemte vekter i et system av forskjellige delstykker av hovedenheten, en statér på ca. 14,2 gram elektrum. Hvor lang tid denne utviklingen tok, må vurderes skjønnsmessig. Men man lar seg gjerne rive med når den britiske myntforskeren Stanley Robinson gir denne poetiske karakteristikkk av funnene: "one has the feeling of assisting at the very birth of coinage". Robinson publiserte i 1951 en revurdering og en nydatering av myntfunnene fra Efesos ["The coins of the Ephesian Artemision reconsidered", *Journal of Hellenic Studies* LXXI (1951)].

En mynttype med et løvehode går ofte igjen i disse funnene. En av myntene og tre andre mynter der stemplet ser ut til å ha hatt to løvehoder, er forsynt med innskrift der vi kan lese *welwes-* (eller *welwet*). Innskriften har vært tolket som kortform av navnet *Alyattes*, kongen som skal ha regjert Lydia 610–560 f.Kr. Nå kjennes imidlertid to lignende mynter med innskriften *kal* ... Det er påvist at en felles revers-ponsong har vært benyttet både for *kal-* og *welwes-*mynter, og at *kal-*pregningen må være eldst. Dette rimer ikke med *Alyattes'* forgjenger, som het *Sadyattes*. *Welwes-* og

Kal- er da trolig heller å betrakte som myntembetsmenn.

En annen type blant de tidlige elektrum-mynter med innskrift må nevnes. En statér med en beiteende hjort på aversen har en gresk innskrift med betydningen "jeg er Fanes' merke". Fanes' navn er også kjent fra en tredjedels statér av samme type. Man har forbundet disse hjortemyntene med Artemis og Efesos og gjettet på at Fanes var en privatmann i storkjøpmannsklassen. Men hjorten ble ikke etablert som myntbilde for Efesos før i fjerde århundre. Artemis' kultus var jo kjent mange steder. Den unike statér ble ellers i sin tid kjøpt i Halikarnassos. Og nettopp fra den byen er det noe sjeldne navnet Fanes kjent. Fanes var leiesoldat i Egypt omkring 530 (Herodot III 4 og 11). Han er for ung til å ha noe med Fanes-myntene fra før 590 å gjøre, men han kan jo ha hatt en bestefar av samme navn som overførte sitt slektsvåpen til de mynter han — i embets eller makts medfør — fikk med å gjøre.

Var det likevel i kongeriket Lydia, at mynten ble oppfunnet? Derom er de antikke kilder uenige. Julius Pollux, i sin *Onomasticon* IX 83, ramser opp flere kandidater til patentet: Feidon av Argos, Demodike fra Kyme, Erichthonios og Lykos i Athen, naxierne og lyderne "som Xenophanes

sier". Xenophanes levde omkring midten av 500-årene, og det skulle være grunn til å merke seg hans mening, selv om hans vitnesbyrd bare er overlevert i referat. Herodot (I 94) nevner også lyderne i denne forbindelse og sier om dem: "De var de første mennesker jeg vet om, som brukte mynt som de slo av gull og sølv".

Til Herodots utsagn har man bemerket at han uttrykkelig sier "mynt... av gull og sølv", og at han med det må ha ment at lyderne var først ute med å utgi mynt etter bimetallisk myntfot, altså både gullmynter og sølvmynter. Dette ser nemlig ut til å ha skjedd under Alyattes' etterfølger, selveste kong Krøsus (560-546 f.Kr.).

Krøsus reduserer vekten til 10,8 gram både for gullstatéren og sølvstatéren. Men så lenge myntene i de to metaller veide like mye, ble vekslingsforholdet dem imellom litt vanskelig, da verdiforholdet mellom gull og sølv var som 13 1/3 til 1. Da satte Krøsus gullstatérens vekt ned til 8,1 gram, og dermed gikk det 10 sølvstatéer på én gullstaté.

I 546 ble Krøsus overvunnet av perserne som erobret Lydia og utstrakte sitt rike til Egeerhavskysten. Perserne fortsatte utmyntningen av Krøsus' mynttype; egne persiske mynter skriver seg først fra tiden

ned mot år 500. Også perserne utga mynt i begge metaller. Gullmynten *dareik* (etter kongen Dareios) veide 8,4 gram, og sølvmynten *shekel*, gresk: *siglos*, var i verdi 1/20 av dareiken. Den klumpete formen og den inkuse reversen går igjen, mens adversen, både på dareiker og sigloi, ga plass for en kronet mannsfigur med bue, snart fremstilt i en slags eiendommelig kneløpspositur. Tidligere ble denne figuren ansett for å være et bilde av kongen selv. Nå tror man heller det er en eller annen mytisk person eller nasjonal guddom. Den taggete kronen som bueskytteren bærer, avviker nemlig betydelig fra perserkongens vanlige hodebekledning. Også de persiske myntene var innskriftløse, men funn hjelper oss til datering. En krukkeskatt fra Bairakli ved Smyrna nedlagt ca. 500-490 inneholdt 4 persiske sigloi. Et bygningsoffer i fundamentet til det såkalte *Apadana* i Dareios I's audienspalass i Persepolis, er noe eldre, nedlagt før 511 (muligens ca. 516) f.Kr. Funnene inneholdt gullmynter fra Krøsus og sølvmynter fra Abdera, Aigina og Kypros. At et bygningsoffer av en så strengt offisiell karakter — det lå under innskrifttavler fra kong Dareios — ikke inneholdt persiske mynter, må tyde på at perserne ennå ikke hadde begynt egen utmyntning. Funnene viser ellers at de eldste persiske myntene særlig var i bruk i

vestre Lilleasia, der de vel også er blitt preget, sannsynligvis i Sardes. At de persiske myntene, "bueskytterne" som grekerne kalte dem etter adversbildet, kom til å spille en rolle i gresk politikk, har vi mange vidnesbyrd om.

Men som vi nettopp hørte, nådde mynt preget i Hellas til Persepolis før 511 f.Kr. Vi skal se litt nærmere på utmyntningen i grekernes hjemland.

Av de mange som har vært nevnt som myntens oppfinnere, er det bare kong Feidon av Argos som har kunnet ta opp konkurransen med lyderne, i antikke kilder og blant forskere i moderne tid. I Orions *Etymologicon* står den fullstendigste versjon om Feidon og hans befatning med mynten (under oppslagsordet *obolos*). Kong Feidon skal ha vært den første til å slå mynt, og dette gjorde han på Aigina. Samtidig med at han utga denne nye form for penger, hører vi, skal han ha inndratt de gamle jernspiddene som til da hadde vært betalingsmiddel. Disse spiddene ofret han så i Heratemplet i Argos. I dette templet er det virkelig funnet bunter med slike jernspidd. Det funksjonelle og etymologiske slektskap mellom jernspidd, *obelos* og mynten *obol* (*obolos*) er pengehistorisk meget interessant. Det er også den opprinnelige betydning av myntnavnet *drakme*

(*drachme*), "håndfull, det man kan gripe om". Det passer jo mye bedre med jernspiddene enn med den utmyntede drakmen, eller seks oboler i mynt, som var små sølvstykker godt under 1 gram.

Men kong Feidons mynthistoriske innsats er ikke blitt klarlagt ved dette. Det er vanskelig å gi Feidon selv en sikker datering. Han er blitt plassert både i tiende og sjette århundre. Feidon som endret sitt kongedømme til et tyranni, skulle konstitusjonelt høre hjemme på 600-tallet f.Kr. Den amerikanske forsker Donald Kagan som har forsøkt å rehabilitere Feidon som mynthistorisk innovator, gir ham en femtiårig regjeringstid, ca. 675–625.

Vi må gå til selve myntene for å komme nærmere en løsning. Aiginas eldste mynter minner mye om de eldste lilleasiatiske. Det er klumpete, avlange stykker med inkust preg på reversen og et enkelt, innskriftløst typebilde — en skilpadde — på aversen. Men myntene er av sølv. Den aignetiske statér var en didrakme på 12,5 gram. Mynt fra Aigina er funnet på de greske øyer, det greske fastland, i Sør-Italia og — ikke minst — i Nildeltaet. De kjennes også i funn fra Den nære orient. Som vi hørte, inngikk aignetisk mynt i bygningsofferet i Persepolis.

Ingen av funnene med Aiginas mynter kan dateres før 550 f.Kr. Det

er vanskelig å tenke seg at utmyntningen på Aigina skulle ha begynt før år 600 f.Kr. En datering til annen fjerdedel av 500-årene er mer rimelig. Skilpadden må ha vært en slags heraldisk/mytologisk type for Aigina, men bakgrunnen for typevalget er ikke klarlagt.

Vi finner en tydeligere forbindelse til mytologi og lokal sagntradisjon for mynttypene til en annen stor handelsby i området, nemlig *Korinth*. De eldste korinthiske myntene har en flattere og videre blanktform enn det vi hittil har sett. Reverspreget er inkust, og får snart et svastikalignende utseende. På aversen er en livfull gjengivelse av vingehesten Pegasos. Villstyringen ble temmet av Bellerofon, med Athenes hjelp. Da hesten klampet hoven i berget på Akrokorinthos, sprudlet kilden Peirene frem. Det inkuse preget på Korinths myntreverser blir senere avløst av et Athenehode iført korinthisk hjelm. Den korinthiske statér var på 8,5 gram og på en noe uvanlig måte inndelt i *tre* drakmer.

Man har villet datere oppkomsten av Korinths utmyntning til siste del av 600-årene. Den er blitt satt i forbindelse med en slags "new deal" som tyrannen Kypselos foretok. Det bevarte materiale av mynter og myntfunn kan på ingen måte forsvare en så tidlig datering. Man

har påberopt seg stilistiske likheter mellom myntenes Pegasos og den utgaven av vingehesten som finnes på protokorinthiske vaser fra midten av 600-årene. Slike sammenligninger kan være problematiske, da litt stive myntpreg — som alltid vil kunne forekomme — lett får et antikvert utseende.

Skattefunn med korinthiske mynter kan først påvises fra tiden omkring 500. Men det *kan* likevel være mulig at Korinth begynte sin utmyntning omkring 550. Den britiske myntforskeren Colin Kraay hevdet at den rolle Korinths utmyntning spilte i sjette og femte århundre, har vært betydelig overdrevet. Han støttet seg på myntfunn og stempelstatistikk. I det bevarte materialet talte han til 65 avers-stempler fra det sjette århundre og rundt 100 avers-stempler fra det femte. Dette skulle tyde på at denne utmyntningen ikke har vært omfattende nok til å dominere handel og mynteksport i det greske Vesten, altså Sør-Italia og Sicilia. Korinths

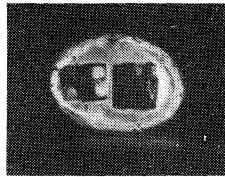
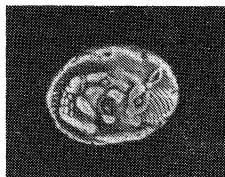

dominans i dette området setter først inn et stykke ut på 400-tallet, etter myntmaterialet å dømme.

Det har aldri vært tvil om det store omfanget og den internasjonale betydning som *Athens* utmyntning fikk alt i arkaisk tid. Det store spørsmål, som myntforskerne gang på gang kommer tilbake til, er kronologien. Det gjelder både dateringen av den athenske utmyntnings begynnelse og tidfestingen av dens forskjellige stadier inntil perserkrigene.

Til den første fasen av Athens utmyntning hører en gruppe mynter, der statéren er en didrakme på ca. 8,5 gram. Reversen har et inkust preg, og på aversen finnes vekslende typer, både symboler som hjul, triskele, astragalos og gorgonhode, og dyrebilder (ugle, hest, oksehode). Bildene ligger for så vidt i samme heraldiske gate som de adverstypene vi alt har hørt om.

Den athenske gruppe kalles da også *Wappenmünzen*, altså "våpenmynter". Tidligere var oppfatningen at det var attiske adelsslekters våpen som her var gjengitt på myntene. Noen av motivene er også å finne avbildet som skjoldmerker på attiske vaser. Dette kunne høve med oligarkiets tid. Kanskje kunne man også finne en analogi med de romerske myntembetsmenn i republikkens tid hvis myntpreg henspilte på familiens stolte minner. Når så forklaringen med familievåpenet faller, kunne man tenke seg at disse anonyme myntene med så vekslende motiver like gjerne kunne være utgitt av *forskjellige* byer i det sentrale Hellas. Imidlertid viser myntenes fabrikk nært innbyrdes slektskap, noen av motivene er også direkte forbundet ved felles reversstempel. Funnene, særlig av de mindre nominalene, lokaliserer også pregningen av denne gruppen til Attika. Motivene på disse *Wappenmünzen* kan da knyttes til Athene og hennes kult.

Lydia. Krösus (ca. 560-546 f.Kr.) 1/3 statér i sølv. 1:1
(Myntkabinettets samlinger, Oslo)

Disse myntene avløses av en type som klart og tydelig, både i bilde og skrift, knytter seg til Athen og Athene. Adversen viser et stort Athenehode med attisk hjelm. Reversen har en ugle, en olivengren og innskriften *Athe*, forkortelse for folkenavnet i genitiv flertall. Med noen sene *Wappenmünzen* er overgangen forberedt til en fullt utviklet type på begge myntsider, og også overgangen til en høyere nominal som statér og hovedmynt. Gjennom de neste 400 år var *tetradrakmen* på ca. 17 gram hovedmynt blant de athenske "ugler". Dette var de athenske myntenes populære navn, både blant folk dengang og blant myntfolk i dag.

Når oppsto utmyntningen i denne viktigste av alle greske bystater? Når foretok denne staten en så viktig og omfattende endring i sin utmyntning?

Når man har fått tak i omrisset av en stats utmyntning i en bestemt periode, er det fristende å gli over på historikerens gebet for å konsultere hans kilder og se på den politiske og økonomiske utvikling som disse kilder synes å avtegne. Naturligvis må myntforskeren, og særlig når han beskjeftiger seg med eldre tiders utmyntning, søke hjelp og støtte i alle mulige disipliner og kildekategorier. Men han må vokte seg for å slippe sitt numismatiske puslespill

for tidlig, selv om det ofte kan være bekvemt å henge myntseriene på historikerens kronologiske kuagger.

Athens historie i sjette århundre byr på mange kuagger. Den beretter om Solon og hans reformer fra 594, inklusive en myntreform. Så kommer tyrannen Peisistratos' glansfulle tid, 561–527, dernest hans mer upopulære sønner Hipparchos og Hippias' regjering som ender med tyranniets fall i 510. Utmyntningen av de første "ugler" har vært tillagt både Solon, Peisistratos, hans sønner, og tiden etter deres fall.

Ugle-mynter er ikke kjent fra sikre funn nedlagt før år 500 f.Kr. Colin Kraay publiserte i 1956 en viktig artikkel om de eldste uglemyntene. Han studerte myntningsteknikken på Athens mynter eldre enn perserkrigene. Ut av dette fikk han en naturlig utvikling fra de yngste *Wappenmünzen*, over de forskjellige varianter av de arkaiske "ugler" og videre til de klassiske "ugler". På disse siste har Athene-hodet fått en olivenkrans på hjelmen, og uglen har fått en liten halvmåne ved siden av seg på reversen. Dateringen av overgangen til disse nye ugler er også omstridt. Man ville se kransen på Athenes hjelm som et minne om en av de store seirene over perserne, enten Marathon eller Salamis, og måneskalken som angivelsen av månefasen i det avgjø-

Athen. Tetradrakme (sølv) ca. 500 f.Kr. Mynten skriver seg fra en skatt funnet ved Asyut i Egypt. Legg merke til det kraftige probérnsnittet bak Athenes hode. 1:1

(Myntkabinetts samlinger, Oslo)

rende øyeblikk. Kraay satte innføringen av de nye "ugler" til ca.479. Den stempelmenge som de arkaiske "ugler" representerer, og en viktig overpregning av en tidlig mynt fra Kyrene på en av de arkaiske "ugler", var det som fikk Kraay til å mene at 510 er en noe for sen dato for overgangen til de første ugle-mynter.

Amerikaneren W.P.Wallace holdt på denne dateringen. Han støttet seg bl.a. på analyser som viste forskjell i metallsammensetningen i *Wappenmünzen* og i arkaiske "ugler". Dette satte Wallace i forbindelse med persernes okkupasjon av de makedonske sølvgruvene i Pangaiafjellene omkring 512, som avskar athenernes tilførsler av myntmetall derfra. Men athenerne hadde egne ressurser i Laurion-bergene. Driften der begynte nå for alvor, og slik ble råstoffet til ugle-myntene av en annen karakter enn det sølv som *Wap-*

penmünzen var laget av. Analysene er vel ennå ikke omfattende nok til å hevde dette med sikkerhet. Men det synes ikke å være noe som klart taler imot en datering av de eldste athenske "ugler" til ca.510, — uten at jeg dermed vil gjøre dem til spesielle "frigjøringsmynter".

Wallace daterte de første *Wappenmünzen* til ca.545, mens Kraay opprinnelig satte denne første utmyntning i Athen til ca.575. Senere har han skutt den dateringen frem til Peisistratos' regjeringstid og er for så vidt enig med Wallace i at utmyntningen i Athen ble innledet under denne tyrann.

Det blir da ingen mynter igjen til Solon, som ifølge Aristoteles reformerte myntvesenet. Ikke desto mindre har vedkommende kildested hos Aristoteles, *Athenaion politeia* 10, fortsatt vært gjenstand for kommentar og diskusjon. Colin Kraay og tyskeren Konrad Kraft var sterkt

uenige i tolkningen av de metrologiske og mynthistoriske implikasjoner, men skjønt enige om at den athenske reformen en gang etter Solons dager *ikke* innebar noen overgang fra aiginetisk til attisk-euboeisk vekt og myntfot. Dette er vel stadig det historiebøkene forteller om "Solons myntreform".

Av denne oversikten skal jeg kort summere opp: Noe før år 600 f.Kr. ble det i det vestre Lilleasia preget mynt av elektrum, en utmyntning som jeg vil tro den lydiske kongen må ha vært den viktigste autoriteten bak. Omkring 550 går lyderkongen over til å utgi mynter i gull og sølv hver for seg, i et regulært bimetallisk myntsystem. På samme tid er elektrum- og sølv-utmyntning

i gang i greske byer på den lilleasiatiske kyst og de viktige byene i Hellas: Aigina, Athen og Korinth. Før 500 er myntning i gang i en rekke byer i Thrakia, Makedonia og på de greske øyer. Perserne preger egen mynt i Lilleasia. (Utenfor det området vi har konsentrert oss om, er utmyntning i gang i Kyrene i Nord-Afrika og i vestgreske byer i Sør-Italia (og Sicilia?)).

Hva skulle disse myntene tjene til?

Hva var deres *funksjon*? Det har vært lansert mange teorier om de eldste myntenenes funksjon. En eldre retning gikk ut fra den intime tilknytning greske myntbilder hadde til guddommer, religion og kultus, og ut fra templenes rolle som oppbevaringssted for penger og skatter, ja,

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er 1. oktober, men vi tar gjerne imot innlegg lenge før den tid!

De som har tilgang på IBM-compatible PC kan mer enn gjerne sende inn sine artikler på diskett !!!

også som pregested for mynt. Man tenkte seg derfor at mynten hadde sin opprinnelse i ten.plene og hos prestene der, og at myntenes opprinnelige funksjon lå på det religiøse plan. Dette synspunktet er nå helt forlatt.

Andre har hevdet at myntene opprinnelig har hatt en funksjon som tegn på erkjentlighet, en slags ordener eller fortjenstmedaljer. En lignende funksjon kan nok de såkalte "medaljonger" fra romersk keiser-tid til dels ha hatt. Men denne funksjon alene gir neppe tilstrekkelig forklaring på utgivelsen av de mange og delvis meget differensierte mynt-seriene fra arkaisk gresk tid.

Så har myntenens aspekt som hendig og tjenlig betalingsmiddel vært fremhevet. Man mente at myntene rett og slett ble oppfunnet og utgitt for å fremme og lette handelen og kjøpmennenes kår, og kanskje var nettopp *kjøpmenn* opphavsmennene til de første myntene.

Den svenske historiker Sture Bolin lauserte en annen teori om de eldste myntenens opprinnelse og funksjon. Bolin så utmyntningen, helt fra den tok sin begynnelse i Lydia, som bærer av en skatt til staten. Han tok for seg serien av de lydiske tredjedels statérer, den med høyrevendt løvehode. Denne serien fant han stor nok til å bli underkastet statistisk behandling. Metalltet i disse

myntene er, som vi har hørt, elektrum. Bolin viste at de 61 undersøkte eksemplarene hadde en bemerkelsesverdig god samstemmighet i *vekt*, mens de 19 av dem som også hadde fått sitt metallinnhold undersøkt, etter Archimedes' berømte prinsipp, viste en meget stor variasjon i metallverdi. Myntene inneholdt gull og sølv i ulike porsjoner, slik at den lavest påviste metallverdien bare er 2/3 av den høyeste. Forholdet mellom gull og sølv i myntene så også ut til å være forskjellig fra det man kjenner fra analyser av naturlige forekomster av elektrum. (Prøver fra vårt norske Kongsberg har riktignok elektrum innenfor de variasjoner de lydiske myntene viser.) Bolin hevdet at myntmetallet i disse tidlige lydiske myntene ikke var naturlig elektrum, men en kunstig frembrakt legering. Disse forhold tolket Bolin som et bevisst tiltak — for ikke å si svindel — fra lyderkongens side for å skjule den skatt til myntherren som myntene ved sin reduserte metallverdi var bærere av.

Denne fascinerende teorien om utmyntningens oppkomst kan ikke anses bevist. Datidens primitive utvinningsmetoder må tas i betraktning. Vi må også avvente gehaltsoppgaver for lilleasiatisk elektrum i naturlig tilstand, gehaltsoppgaver fremskaffet ved moderne analysemetoder. En analyse av elektrum

fra Transsylvania var det nærmeste Bolin kunne anføre.

Hvis lyderkongen satt med et slikt finansielt trumfkort på hånden (Bolin har antydnet en fortjeneste på 30 %), hvorfor valgte han da, som Krøsus, å legge kortene åpne og la gull og sølv erstatte det finurlige elektrum?

Lyderkongen og de greske bystater kunne hatt andre grunner til å starte en utmyntning enn å fabrikere bærende av skatt og *inntekt*. Det kunne være det var behov for å lage et middel som var bærere av statens *utgifter*. Staten hadde en rekke store uttellingener. Det var påkostninger av store byggearbeider, lønn til kunstnere og andre eksperter, det var utgifter til leiesoldater. Justerte og stemplede pengestykker kunne være tjenlige, de ville bl.a. være lette å kontrollere og telle når de i neste omgang kom inn til staten igjen som toll, bøter, skatter og avgifter. De eldste myntene, også de mange små delstykker, representerer gjennomgående høye verdier. Den lydiske tredjedels-statér hadde en verdi av 10 sauer. Det betyr at den mikroskopiske seks- og nittindedels statér, på 0,14 gram, hadde en kjøpekraft som tilsvarte verdien av 1/3 sau. De eldste elektrumserier var ikke daglighandelens mynt, de var de større transaksjoners penger.

Men det gikk ikke lenge før handelen grep fatt i myntene. Det skjedde *lokalt*, det ser vi av utviklingen av mindre sølvnominaler, som i Ionia og i Athen. Det skjer også *internasjonalt*, det ser vi av de større sølvmyntenenes stadig lengre vandringer. Sølvmynt fra Aigina og de trako-makedonske byer gikk til Egypt og Den nære orient, ja, helt til Persepolis. Særlig er de store sølvmyntene fra byene i de trako-makedonske gravedistrikter fremtredende. Her er gruvebyen blitt myntprodusent, intet ukjent fenomen i mynthistorien. Kanskje var det slik at myntformen rett og slett var blitt en bekvem og betryggende måte å eksportere edelmetall på.

Athens innføring av tetradrakmen av den stabile og opplysende Athene-typen kan ha vært diktert av hensyn til fjernhandel og metalleksport. Vi ser at Athen på dette området snart distanserer både Aigina og de trako-makedonske byer.

Verdens første *mynt* var skapt, og den første *verdensmynt* var skapt. En strøm av athenske "ugler" ble brakt til nære og fjerne strøk av den antikke verden. På Aristofanes' tid (ca. 450-385 f.Kr.) var dette blitt en selvfølge.

I alle fall skulle man ikke bringe ugler til Athen.

Bibliografi

S.Bolin, De äldsta myntens princip. *Scandia* 24, 1958, 1-31. Gjenopptrykt uten noter i *Ur penningens historia*. Lund 1962. Oversatt til engelsk som innledningskapittel i *State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D.* Uppsala 1958.

S.Fogelmark, De arkaiske grekiske myntens princip. *Scandia* 43, 1977, 5-39. Kritiseres på flere punkter av U.Westermark, se nedenfor.

D.Kagan, Pheidon's Aeginetan coinage. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* XCI, 1960, 121-136.

C.M.Kraay, The Archaic Owls of Athens: Classification and chronology. *Numismatic Chronicle* 1956, 43-68.

C.M.Kraay, *An interpretation of ATH.POL.* ch. 10. *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*. Ed C.M.Kraay and G.K.Jenkins. Oxford 1968, 1-9.

C.M.Kraay, Hoards, small change and the origin of coinage. *The Journal of Hellenic Studies* LXXXIV, 1964, 76-91. C.M.Kraay, *Archaic and classical coins*. London 1976.

K.Kraft, Zur Übersetzung und Interpretation von Aristoteles *Athenaion politeia* kap.10 (Solonische Münzreform). *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* XIX, 1969, 7-24.

O.Mørkholm, De ældste græske mønter. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1972, 109-116.

M.J.Price og N.Waggoner, *Archaic Greek Coinage, The Asyut Hoard*. London 1975.

E.S.G.Robinson, The coins of the Ephesian Artemision reconsidered. *The Journal of Hellenic Studies* LXXI, 1951, 156-167.

W.P.Wallace, The early coinages of Athens and Euboea. *Numismatic Chronicle* 1962, 23-42.

U.Westermark, De arkaiske myntens funktion. *Scandia* 43, 1977, 244-248.

Kolbjørn Skaare

LATINEN I SKOLEN

DET SPIRER I BERGEN

”Mensa rotunda”, svarte lille Marius og døde. Og lenge har dvalen vart her i Bergen etter nedleggingen av den tradisjonelle latinlinjen. Men nå viser det seg at det igjen spirer og gror.

På Fana Gymnas sitter *Egil Eiene* med 21 disipler rundt seg. Med ekte glød og interesse snakker de alle varmt om latin som fag. Egil Eiene driver her med latin på andre året og det er blitt svært populært. Han har lagt det opp som valgfag i 2. og 3.klasse og årets 21 elever får undervisning to timer i uken. Egil Eiene påpeker at det er en modernisert utgave av latin de driver med. Faget er tredelt: språkundervisning, romersk kulturhistorie og latinens innflytelse på Europas kulturhistorie. Undervisningen skal stimulere språkbevisstheten ved å gjøre elevene oppmerksomme på sporene av latin i moderne språk. Dette siste legger Eiene stor vekt på i grammatikkundervisningen, hvor han hele tiden prøver å trekke i trådene fremover til dagens språk. Selv med bare to timer i uken, får elevene grundig tak på grammatikken. Men det forutsettes at de bearbeider stoffet i arbeidsbøkene med faste oppgaver til hver time.

Som grunnbok bruker Egil Eiene den danske boken *Via Latina*. I direkte dialogform møter elevene romersk dagligliv på en levende måte og i enkelt og greitt språk. Kulturstoff trekker han fra flere kilder, han nevner bl.a. *Time/Life*-seriens bind om romerne som har fine ajourførte kart og plansjer.

Jan Songstad, som har lang og bred erfaring i latinundervisning, fikk sist høst i gang latin som to-timers valgfag ved Gimle Videregående skole. Her får 18 elever undervisning én dobbelttime i uken. Songstad føler at denne dobbelttimen gir fin anledning til fordypning i faget, selv om det blir lengre mellom hver undervisningstime. Også her er faget tredelt, med kjerne av latin språkopplæring, antikkens kunst og kultur, samt ordkunnskap. Som grunnbok i språkopplæringen bruker Jan Songstad Hans H.Oerbergs bok *Lingua Latina secundum naturae rationem explicata*, som han mener er en pedagogisk riktig og fin bok til dette formål. Den er basert på naturmetoden, inneholder kun latin uten hjelp av noe moderne språk. De enkle dialogene følges hele tiden av grammatiske øvelser

som er en god innføring i anvendt grammatikk. Bokens metode gjør det enklere å komme i gang med tekstlesing på et tidlig tidspunkt. Songstad mener at spesielt arbeidet med latin som språk har gitt disse elevene en status i skolemiljøet. Som kulturpensum bruker Jan Songstad bl.a. flere av artiklene i Øivind Andersens bok *Tradisjon og formidling*. I undervisningen legger han ellers vekt på kongetid, keisertid og republikk, privatliv, hus og hjem, synet på slaver, osv. Songstads pedagogikk krever aktivitet av elevene og alt stoff må bearbeides omhyggelig i arbeidsbøkene både i språk og kultur. Elevene bruker også hverandre som ressurs i arbeidsgrupper. To ganger hver termin har de skriftlige og muntlige prøver.

I ordkunnskap står sammenhengen mellom latin og moderne språk sentralt. Flere av elevene har fransk eller spansk og finner god støtte i latinen. Songstad trekker også inn internasjonal terminologi, f.eks. i naturvitenskap, og har god hjelp av den svenske boken *De internationella orden*. Selvsagt skulle Jan Songstad ønske flere timer til faget, men ser både strukturen og ressursene i skolen i dag som et hinder for dette.

Hva er så elevenes reaksjoner? Spontant og unisont kommer det at de synes latin er et spennende fag

som øker deres språklige bevissthet og språksammenhengen blir større. Undervisningen gir ofte uventede og spennende opplevelser når opphavet til ord og uttrykk åpenbares. De ser også den støtten de får i andre språkfag, og nytteverdien av latin i videreutdannelse. Kjedelig er det i alle fall ikke. Med slike varmenne reaksjoner, mener vi latinen endelig kan få livets rett igjen. Både Egil Eiene og Jan Songstad er optimister på fagets vegne og mener de er på rett vei. De har begge funnet spennende nisjer for latinen. Det gjelder å få elevene til å forstå at her er et fag som er kvalitetsforskjellig fra alle andre fag, at latinen ikke er død, men stadig lever rundt oss som en levende arm fra antikken. Og det er dråpen som uthuler stenen.

Greta Mohn

HUR RIKT VAR SIFNOS?

Gruvor och välstånd i en pólis

Det är svårt att tänka sig hur de politiska förhållandena var i den grekiska småstatsvärlden under arkaisk och klassisk tid. Få av dessa stadsstater var större än 500 kvadratkilometer och invånarantalet varierade betydligt. Många av dessa stater var uppenbarligen överbefolkade, även om vi inte kan stöda ett sådant påstående på några statistiska data.

Statsstaternas autonomi, politiska självständighet, var ofta illusorisk. Mäktiga stater som Sparta, Athen och Thebe utövade nämligen under långa perioder ett stort inflytande i den grekiska världen. Vidare var en polis, — trots Aristoteles' teorier — sällan autark, självförsörjande, varför försörjningsläget ofta var problematiskt. Vetet, som utgjorde grundstommen i grekernas mathållning, hade i många fall transporterats till det nuvarande Hellas från avlägsna områden, som Egypten, Svarta Havs-regionen eller Sicilien. Hur sådana livsviktiga livsmedelstransporter finansierades vet vi litet om. Stadsstatens politiska myndigheter förfogade vidare sällan över några kassareserver, vilket gjorde läget allvarligt när konflikter uppstod med mäktigare grannar.

Sådan var situationen för Andros, som stått på den persiska sidan före Salamis och därför blev målet för en straffexpedition, som leddes av Themistokles. Enligt Herodotos VIII.111 krävde Jå den athenske generalen att andrierna skulle betala ett ordentligt skadestånd. Athenarna hade nämligen två mäktiga gudinnor på sin sida, Peitho (Övertalningen) och Anagkaie (Nödvändigheten). I sitt svar gratulerade andrierna sina motståndare till att ha sådana bra gudinnor. Penie (Fattigdomen) och Amechanie (Resurslösheten) var namnet på deras egna odugliga gudinnor och därför kunde de inte betala någon tribut. Themistokles lyckades inte heller pressa ut några pengar från andrierna utan var tvungen att häva belägringen.

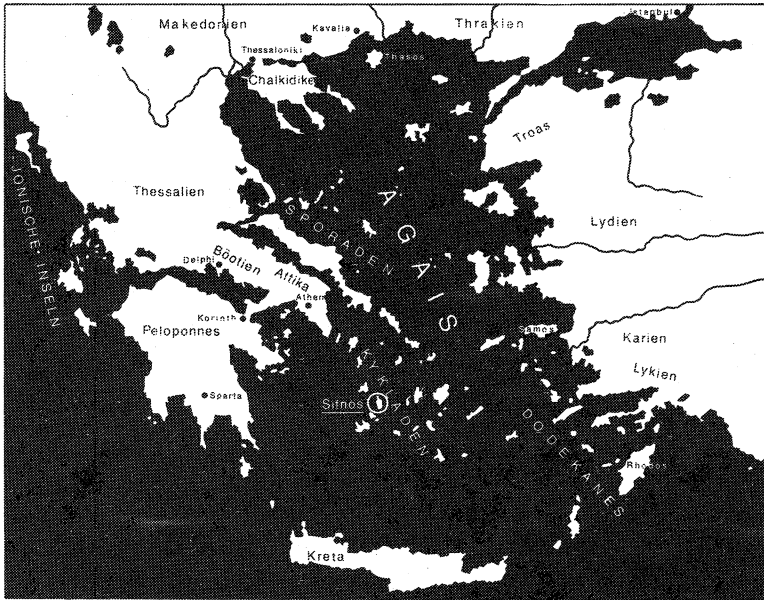
För Herodotos var den grekiska fattigdomen en helt naturlig sak, och på den punkten håller moderna historiker med honom. Nu skall inte Andros stå i centrum för denna framställning utan ön Sifnos, som på många sätt skilde sig från den stora massan poleis. På Sifnos, som låg ungefär halvvägs mellan Athen och Kreta, fanns nämligen rika silver- och guldgruvor, som en gång i tiden

hade gett god avkastning. Pausanias, som under Marcus Aurelius' regering författade en resehandbok om Grekland, säger i sin beskrivning av tempelområdet i Delfi följande om sifniernas kortvariga rike- dom (X.11.2): "Också sifnierna upp- förde ett skattehus (thesauros) på grund av följande omständighet. På ön fanns guldgruvor, och guden Apollon befallde dem att sätta av en tiondedel av avkastningen till Delfi. Sifnierna byggde skattehuset och betalade tionde. Men när de av girighet slutade upp att göra dessa inbetalningar så översvämma- de havet gruvorna och gjorde dem osynliga."

Pausanias berättar således om en översvämmning, som någon gång efter skattehusets uppförande förstörde sifniernas gruvor, som var den egentliga källan till deras rikedom. Just detta moment i berättelsen är han ensam om. För övrigt vi- darebefordrar han upplysningar från Herodotos (ca 485–525), som III.57–58 kommer in på vilka konsekvenser denna rikedom fick för Sifnos. En samisk krigarskara, som var på flykt undan Polykrates (tyrann på Samos ca 535–522) har kommit till ön: "De trengte nemlig til penger, og sifnerne sto på denne tid på høyden av sin makt. De var de rikeste av alle øboerne, da de på sin ø hadde gull- og sølvgruber. Av tiendedelen av

det som kom inn fra disse, har sifnerne innviet et skattkammer i Delfi som kan måle seg med de rikeste. Hvert års inntømter fordelte borg-erne mellom seg. Da de opprettet skattkammeret, spurte de orakelet om de ville ha samme velstand i lang tid fremover. Pythia ga dem da følgende svar: "Men når i Sifnos det lyser så hvitt fra torv og fra rådhus, da vil det trenges en mann som er klok for å stanse skarer laget av tre og med dem herolden den røde." Men på denne tid hadde sifnerne latt sitt torv og sitt råd- hus (prytaneion) pryde med mar- mor fra Paros. (Herodotos berättar sedan om hur sifnierna missförstod detta orakel och inte fattade faran när fienden och olyckan kom till de- ras ö). Da sendebudene nådde frem, ba de sifnerne om å låne dem ti ta- lenter. Men da sifnerne ikke ville gå med på dette, herjet samierne landdistriktet. Da sifnierne i byen fikk vite om dette, ilte de straks til hjelp, men ble slått i en trefning, og mange av dem ble av samierne av- skåret fra retrett til byen. Og så fikk samierne avpresset dem hundre talenter." (Henning Mørlands over- settelse)

Själva den militära sidan av samier- nas inblandning i sifniernas ange- lägenheter följde den vanliga pro- ceduren för de småkrig, som den grekiska historien vimlar av. Efter

Kykladene med Sifnos

att först ha framfört sina krav genom en häröld härjade fienden landsbygden utanför stadsmurarna, bakom vilka befolkningen sökt skydd. Hemmafrontens hoplitstyrka blir avskuren från denna centralort, varför myndigheterna i den belägrade staden tvingas inleda förhandlingar med angriparna. Dessa har då en god utgångspunkt, eftersom sifniernas hoplitter kommit till korta mot angriparna och snarast blivit en dyrbar gisslan. Det speciella i situationen var att Sifnos kunde köpa sig

fria från sina fiender genom att utbetala den enorma summa som 100 talenter utgjorde på den tiden.

Sifnos var således en rik stat, och för att bestyrka detta påstående omnämner Herodotos det skattehus som byggts i Delfi för det tionde de gav till Apollon. När de franska arkeologerna grävde ut tempelområdet fann de imponerande rester av detta skattehus. Herodotos grep således inte till överord när han lovprisade detta byggnadsverk. Det är också notisen hos Herodotos som

har gjort det möjligt att datera skattehuset med dess påkostade reliefer till tiden alldeles före 525, vilket har blivit något av en fixpunkt för den arkaiska tidens konsthistoria.

Skattehuset är uppfört i jonisk stil och ser ut som ett litet ant-tempel med gavelgrupper i halvrelief och med karyatider, som bär upp arkitraven. Berömd är också frisen, som går runt den lilla byggnaden. De som passerade skattehuset på den heliga vägen kunde beundra nordfrisen med gudarnas kamp mot giganterna. Parisk marmor hade konstnärerna använt, samma dyrbara material som enl. Herodotos prydde sifniernas torg och rådhus. Detta var om något ett tecken på att Sifnos, denna lilla östat på ca 75 kvadratkilometer, var en välstående stat.

Herodotos visste att silver- och guldgruvor låg bakom denna rikedom och att alla medborgare kunde dra nytta av den avkastning som dessa gruvor gav. Myndigheterna fördelade ju varje år den vinst som uppstått. De flesta spåren efter antik gruvverksamhet utplånades under slutet av 1800-talet och de första decennierna av vårt århundrade då utländska intressenter exploaterade järnfyndigheterna på ön. Under antiken hade bara guldmalmen och det silverhaltiga blyskiffret varit intressant medan järnet fått vara kvar. Därför förstördes många gamla gruvor helt och hållet av moderna gruvarbetares krut och dynamit. Det var inte heller många antika gruvor som man kände till innan tyska arkeologer på 1970-talet började utforska ön. Det var emellertid uppenbart att gruvdrif-

Sølvmynt preget på Sifnos. 5.årh. Vekt 11,9 g

ten på Sifnos hade inletts redan under förhistorisk tid. Man har hittat några dagbrott från tidigkykladisk tid (3.årtusendet). Eftersom berggrunden är starkt veckad fanns det också silverförande blyskifferlager längre ned under marknivån. Det var speciellt dessa malmförekomster som exploaterats under arkaisk och klassisk tid. Endast en guldgruva har kunnat lokaliseras.

Det område som under 1970-talet har blivit utforskat i detalj av forskare från Max Planck-institutet ligger på en liten udde i nordöstra delen av Sifnos alldeles bredvid ett kapell som byggts till den helige Sostis, Agios Sostis. På denna minst av allt turistvänliga plats uppmätte de tyska arkeologerna fyra antika gruvor. En av dem, gruva nr. 1, som inte ligger långt från strandkanten och är minst 12 m. djup, består av ett invecklat system av gångar och schakt. Ursprungligen hade den gått ännu längre ned, ty det nuvarande bottenpartiet är vattenfyllt och står i kontakt med havet utanför. I varje fall denna gruva har således någon gång under antiken blivit översvämmad, något som enligt Pausanias skulle ha drabbat alla öns guldgruvor. Pausanias uppgift är således inte helt utan täckning även om det uppenbart fanns gruvor som låg långt ovanför vattennivån. Utforskandet av gruva nr. 1

har avslöjat en för oss helt omänsklig arbetsplats. Avkastningen från den och andra säkert lika ruskiga gruvor utgjorde själva basen för välståndet på Sifnos, om man bortser från dem som utförde det hårda arbetet. Vi har inga skäl att betvivla att Sifnos lika mycket var en slavstat som andra grekiska poleis under senarkaisk och klassisk tid.

Herodotos berättade att avkastningen från gruvorna fördelades bland den privilegierade grupp som medborgarna utgjorde sedan guden Apollon fått sin beskärda del. Detta förfarande är inte utan paralleller i den grekiska världen, där oförutsedda vinster, speciellt krigsbyte, på det sättet kunde delas bland stadsstatens medlemmar. Förutsättningen för denna fördelning var att staten ägde malmförekomsterna, vilket också var en självklarhet i det antika Grekland. Detta innebar inte att den sifniska stadsstaten stod för själva gruvdriften. I det stora athenska gruvområdet vid Laureion i sydöstra Attika förpaktades gruvrättigheterna av förmögna medborgare. Däremot var sorteringsverken och smälthyttorna, där också slavar utgjorde arbetskraften, privatägda.

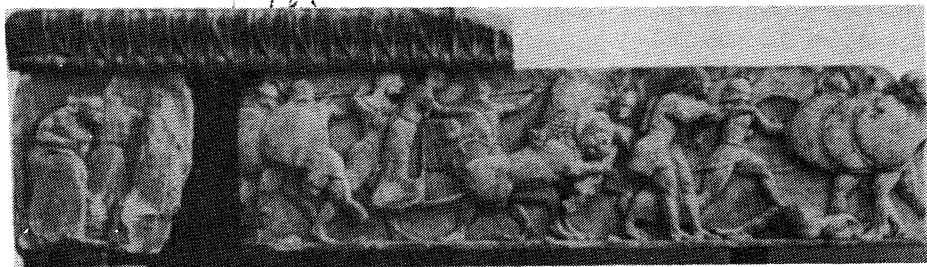
I vilken form kom då vinsten från gruvdriften de vanliga sifnierna till del? Ca 525, då deras ö råkade ut för de landsförvisade samiernas gangsterattack, hade silvermyntningen blivit allt vanligare också i det egentliga Grekland även om de mindre-asiatiska städerna låg före på det området. Vi känner till myntserier från Sifnos från arkaisk och klassisk tid med en örn och ett Apollo-huvud som symboler. Utmyntningen var likväl obetydlig, trots att råmaterialet fanns på ön. Medborgarna fick tydligen sin del av vinsten inte i mynt utan i opräglade silverämnen. Däremot vet vi nu att andra stater med stor utmyntning, speciellt Aigina och Korinth, ofta använde silver från Sifnos. Det går nämligen att bestämma ursprungs-orten för silver genom att granska blyisotopernas sammansättning. Denna process ger oss ett slags fingeravtryck för silvret, där praktiskt taget alltid någon procent bly ingår. Troligen kunde således sifniska medborgare använda sina silverbar- rer som betalning till kringresande köpmän, som i sin tur sålde detta opräglade silver till stater som inte hade egna gruvor.

Var då Sifnos en rik stat? Sifnierna kunde kosta på sig ett dyrbart och ståtligt skattehus i Delphi och hade enligt Herodotos uppfört lika prakt- fulla offentliga byggnader i sin egen

polis. En rest av denna kommu- nala form för en "conspicuous con- sumption" är den vackra akropolis- muren i Kastro, den moderna ort som ligger på den plats där sifnierna hade sin stad. Under rikedomspe- rioden fick också medborgarna sin beskärda del av välståndet genom "kontanter" i form av silverbarrer. På det sättet kanske de kunde in- handla vete och andra livsmedel till sitt hushåll, vilket också kom kvin- norna till del. Självklart kunde de också köpa slavar att sätta in i sil- verproduktionen. Det är ju un- der 500-talets lopp som köpslaveriet blev utbrett i Grekland.

Däremot tycks sifnierna inte ha byggt någon flotta för sin rike- dom. Detta kan man knappast förebrå dem, för enligt Herodotos fick Themistokles kämpa en hård kamp för att övertala sina landsmän att investera vinsten från gruvorna i Laureion i skepp trots att alla väntade på perserkungens angrepp (Herodotos VII.144). Sifniernas trygghet vilade på det orakel som Apollon givit dem och som de en- ligt Herodotos helt hade misstolkat. Gudarna har ju alltid rätt, det är vi som inte förstår de signaler de ger oss! Hur som helst blev Sifnos un- der slutet av den senarkaiska peri- oden en normalfattig grekisk stat. Innevånarna deltog i perserkrigen på den patriotiska, grekiska sidan,

Delfi. Skulpturfrise på sifniernes skattehus

men de kunde bara bidra med ett mindre fartyg. Sifnos uppfördes dock bland segrarstaterna på den berömda ormkolonnen, som numera kan beskådas i Konstantinopel. Staten blev vidare medlem i det första attiska sjöförbundet utan att behöva betala någon ruinerande avgift. Vad berodde denna ekonomiska nedgång på? Alla gruvorna kan omöjligen ha blivit översvämmade. Eventuellt skrapade samierna behållningen i statskassan och sedan kanske det inte fanns så mycket mer silvermalm att hämta från gruvorna. Det kan inte uteslutas att sifniernas återvändande till fattigdomen hade helt naturliga och inte speciellt dramatiska orsaker.

Senare tiders sifnier kunde dock länge beundra sitt skattehus i Delfi och kanske därför vara stolta över sin en gång så rika stat. Också

för oss utgör de bevarade resterna av denna byggnad ett av de finaste numren från den arkaiska tidens konst. Den investeringen var således klok, den kastade en ärans glans, kan man förmoda, över generationer av fattiga sifnier när de traskade fram på den heliga vägen upp till Apollontemplet i Delfi. Genom de tyska arkeologernas påfrestande undersökningar i gruvområdet i Hagios Sostis kan vi skymta den ekonomiska och kanske inte speciellt sympatiska "underbyggnaden" till detta underbara konstverk. Som historiker måste man alltid sträva efter att få med hela huset, inte bara den vackra övervåningen utan också den vattenskadade källaren. I fallet Sifnos tycker man sig kunna få en sådan helhetssyn. Det är inte självklart att många människors blodslit ger ett så estetiskt tilltalande resultat som sifniernas skattehus i Delfi utgör.

Att det blev så berodde inte bara på sifniernas rikedom utom också på deras fromhet. Mycket i den grekiska kulturen är obegripligt om man inte tar deras religion på allvar!

Detta kåseri sammanfattar några tankar från författarens uppsats "Silver, Coins, and the Wealth of a City-State", *Opuscula Atheniensia*

15 (1985) ss 123–133. Om de tyska utgrävningarna vid Hagios Sostis kan man läsa i "Silber, Blei und Gold auf Sifnos: prähistorische und antike Metallproduktion", (*Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau, Beiheft 3*), Bochum 1985.

Hugo Montgomery

NYTT LYS PÅ ELEVSIS ?

Få fenomen fra antikkens kulturhistorie har fascinert samtid og ettertid mer enn de såkalte *elevsinske mysterier*. Alt i gresk-romersk oldtid var disse årlige kultspill med tilhørende festivitas og innvielser viden kjent og respektert. Ifølge legenden gikk de tilbake til mykensk tid i Hellas, "til den tid da Pandion var konge i Athen", som det heter i krøniken *Marmor Parium*. Dette kan ha vært rundt 1350 f.Kr. Gjennom en lang rekke sekler frem til romersk nedgangstid på slutten av 300-tallet e.Kr. utgjorde disse mysteriespill en så å si ubrutt tradisjon. Blant folk flest i klassisk oldtid ble Elevsis-mysteriene ansett

som de fremste blant flere andre. Og de beholdt lengst sitt magiske grep om den greske befolknings sinn — helt frem til siste epoke av klassisk oldtid. Ja, til og med enkelte romerske keisere lot seg som kjent innvie i disse mysterier.

Man kjenner i hovedtrekk til det ytre seremoniell rundt disse religiøse begivenheter. De var basert på Demeter-kulten i Elevsis. Her inn gikk også Persefone, Hades og andre guddommer som sentrale elementer. Demeter — "moder Jord" — som fruktbarhetsgudinne, årsvekstenes beskytterinne og skaper av det "rene" korn spilte jo en helt

spesiell rolle i gresk mytologi og religion. Som søster av bl.a. Zeus og Poseidon tilhørte hun de ypperste av Olympens guder. Hun sikret den greske sivilisasjon — bystatene — gjennom å ha skjenket den kunsten å drive fast åkerbruk basert på den "rene" bygg og hvete. Selve utgangspunktet og den sentrale handling gjennom de elevsinske mysteriepill var den kjente *Demetermyten*, med bortførelsen av den fredelig blomsterplukkende Persefone (Kore) til underverdenen av selve Hades, og Demeters sorg og søken etter datteren. Konfrontasjonen mellom de himmelske og de ktoniske guddommer spiller hele tiden inn. Og i realiteten var de elevsinske mysteriepill et mektig drama over liv, død — og oppstandelse til nytt liv. Disse hovedelementer ble da under spillene tilført de søkende — *mystene* — i form av en opplevelse de aldri kunne ha drømt om, og som de aldri ville kunne glemme.

Mysteriepillene i Elevisis var delt i to adskilte avdelinger. De "små" mysterier fant sted i vintermåneden *Anthesterion* (februar) i Demeters helligdom i Agrai ved Athen. Disse utgjorde den første innføring i det store mytiske tilfang som senere samme år — i måneden *Boedromion* (september) — skulle spilles ut for fullt i Elevisis. Ni dager varte de "store" mysterier, og da avla

man også Athen et besøk underveis. Dette tidsrom tilsvarte den tid Demeters vandring varte på leting etter Kore — før hun endelig ankom Elevisis og etterhånden innstiftet mysteriene. De som søkte innvielse i mysterienes hemmeligheter — og det kunne i klassisk tid alle i utgangspunktet gjøre som ikke hadde begått drap eller skjendet helligdommer (og som talte gresk) —

Demeter
(etter pompeiansk veggmaleri)

toget på den syvende dags aften inn i den mektige Demeterhelligdommen i Elevis. Og etter rituelle danser og ofringer fortsatte man så inn i selve templet — *telesterion* — hvor de store åpenbaringer øyensynlig fant sted. Og det er her våre kunnskaper om hva som skjedde blir helt illusoriske. Det var nemlig som kjent forbundet med dødsstraff å røpe noe av begivenhetene her inne. Og utrolig nok ble de såvidt vi vet ikke avslørt gjennom hele sin kanskje 1700-årige historie — av de hundretusener som etter hvert ble innviet.

I flere kilder fra oldtiden antydes mer eller mindre dulgt at det som skjedde inne i *telesterion* var meget dramatisk. Det ble åpenbart benyttet visuelle og akustiske virkemidler av til dels selsom natur. Plutselige og skiftende illuminasjoner i den mørke salen, voldsomme lydeffekter, hierofantens skingrende stemme — lyder og syner som kom allesteds og ingensteds fra etter som det mektige drama skred frem — det var visse ingredienser i *Telete* — mysteriefeiringen. Og her er vi omsider fremme ved bakgrunnen for denne artikkel. Mens man tidligere, både i oldtid og nyere tid, har ment at mystenes generelle åndelige og fysiske forberedelse, oppbyggelsen i Demeters og Kores lidelseshistorie, ofringer, renselsesritualer, faste etc.

var tilstrekkelig for å hensette dem i den rette reseptive stemning i templet — er nå en ny teori lagt frem til forklaring på fenomenene.

I boken *The Road to Eleusis: unveiling the Secret of the Mysteries* hevder forfatterne at det høyst sannsynlig var et såkalt *psykotropisk* stoff inne i bildet, altså en agens av narkotisk eller hallusinogen natur. Dette skulle da være tilsatt den drikk — *kykeon* — som mystene fikk seg tildelt før den egentlige telete begynte. Denne drikk var ifølge myten innstiftet av Demeter selv, etterat hun avbrøt sin faste og hadde avslått å drikke vin (jfr. den homeriske Demeter-hymne, v.200–212). Hun bad da om en drikk bestående av byggkorn og vann, tilsatt blad av den duftende mynten *blechon* (*glechon*). Denne drakk hun så, og det samme gjorde mystene hvert år i Elevis til minne om henne. Men hvordan skulle et så enkelt sammensatt brygg kunne inneholde hallusinogene forbindelser? Mynten (urten) har i seg selv ingen slik virkning. Forklaringen ligger i byggkornet, eller rettere i noe som vokser på dette: meldrøyesoppen, *Claviceps purpurea*, som inneholder sterke psykoaktive stoffer innen samme slekt, som vokser i form av såkalte "sklerotier" (hårde legemer) på flere kornslag og enkelte gressarter, har opp gjennom histo-

rien forårsaket en rekke epidemier med til dels selsomme og groteske følger (epilepsilignende anfall, galenskap, sterke syns- og andre sanseforstyrrelser, dødsfall). Først i det syttende århundre ble man klar over årsaken til denne "ignis sacer": kornet var blitt malt sammen med meldrøyen. Enkelte av de aktive stoffer i denne soppen er vannløselige (ergonovin, LSD) og meget lette å anvende. Såfremt meldrøyen fantes i området rundt Elevis i gammel tid — kanskje særlig i kornåkrene på den Rariske slette — hvilket forfatterne anser for svært trolig, ville opplagt hierofantdynastiet ved slektene Eumolpus og Kerykes ha oppdaget hemmeligheten ved kornet og benyttet denne i ritualene. Meldrøyen skulle i så fall være tilsatt vannet før byggkorn og mynte. Og når de potente stoffene begynte å virke i de mottagelige sinn, da var faktisk alt mulig hva angikk sanse- og sinnsopplevelser: død og nedstigning i Hades omsvermet av phasmata, stilt ansikt til ansikt med Persefones ånd og hennes nyfødte sønn, unnfanget i underverdenen etc.etc. Slik en opplevelse, erfart i en sinnstilstand nærmest hinsides tid og rom, ville mystene sannelig aldri glemme. De var rett og slett ubeskrivelige — som flere av antikkens kilder også beretter. Her har man altså en helt ny innfallsvinkel på denne problematikken.

Hvem er så disse forfattere som kommer med slike dristige hypoteser? R.Gordon Wasson, opphavsmannen til idéen om mysteriepillenes psykotropiske basis, var meget kjent i internasjonalt mykologisk miljø for sin utforskning av gamle tiders soppkult (*mykolatri*) i Asia og særlig i Mellom-Amerika. I bokens første kapittel gjør han rede for sin interesse og innsats for disse spørsmål. Han deltok selv i juni 1955 i en såkalt "velada" (seanse) ledet av en "sabina" (klok kone) i det meksikanske høyland — etter å ha inn tatt hallusinogene sopper av slekten *Psilocybe* (fleinsopp). De grense-sprengende opplevelser han hevdet å ha hatt ved den anledning minnet ham meget om de brokker av beskrivelser som forelå om mystenes erfaringer fra telesterion. Da mistanken var vakt om en narkotisk agens i Elevis-kulten, tok han kontakt med sin venn, den sveitsiske kjemiker Albert Hofmann. Det var han som først fremstilte LSD i 1943, og som er verdens ledende ekspert på feltet psykotropiske substanser. Han hjalp for øvrig Wasson med identifikasjonen av de aktive stoffer i de meksikanske fleinsopper i 50- og 60-årene. Hofmann ble bedt om å undersøke mulighetene for om *Claviceps purpurea* kunne vært brukt i Elevis utfra botaniske og kjemiske kriterier. I bokens kap.2 gir så Hofmann sitt

Sklerotium av
claviceps purpurea
på bygg

svar — det er udelt positivt. Så gjaldt det å knytte denne mulighet til det historisk/mytologiske materiale fra den greske antikken. Her kommer da Carl P. Ruck inn som tredje forfatter. Han er professor i gresk ved Boston University og har spesialisert seg i oldtidens etnobotanikk. Som velkolert klassisk fagmann er han da den som nøster opp trådene og fremlegger en syntese i kap.3. Dette kapittel er meget fascinerende lesning, og det kalles rett og slett "Solving the Eleusinian Mystery". Her støtter og underbygger han Wassons og Hofmanns argumenter fra de foregående kapitler med basis i botaniske, historiske og mytologiske synspunkter. Dette er bokens faglig "tyngste" del, og sammen med et etterfølgende avsnitt samt dokumentasjonen til slutt vitner den om forfatterens betydelige innsikt i disse spørsmål. Boken inneholder også en verdifull ny oversettelse av den homeriske Demeter-hymne ved Danny Staples.

Var *kykeon*-drikken et hallusinogent brygg? Har man nå funnet løsnin-gen på de særpregede tildragelser som årvisst fant sted i telesterions mørke i Demeter-helligdommen i Elevisis? I alle fall har omtalte bok belyst disse mysterier fra en helt ny synsvinkel. Forskningen omkring disse spørsmål vil aldri bli den samme etter dette, selv om noen endelige bevis for meldrøyens

berusende kraft og tilstedeværelse i det allerhelligste i Demeters telesterion i Eleusis naturlig nok aldri vil bli påvist.

Wasson, Hofmann, Ruck, *The Road to Eleusis: unveiling the Secret of the Mysteries*. New York 1978.

Annen nyere litteratur:

K.Kanta, *Eleusis*. Athen 1980 (tysk utg.) G. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*. Princeton 1974. (inneholder utførlig bibliografi)

Thor Dybhavn

FORELESNINGER

ved Klassisk institutt, UiO, i høstsemesteret

Nils Berg vil onsdager 13.15–15 gjennomgå Horats' Satirer i utvalg. Torsdager 11.15–13 gjennomgår han Hesiods *Theogonien*, og fredager 12.15–14 foreleser han over emner fra gresk språkhistorie for hovedfagsstudenter.

Knut Kleve gjennomgår mandager 13.15–15 Xenophons *Memorabilia*, og torsdager 13.15–15 Ovids *Ars Amatoria*. Fredager 15.15–16 gjennomgår han Lysias' Drapet på Erasthenes.

Egil Kraggerud vi mandager 10.15–11 forelese over gresk lyrikk, tirsdager 10.15–12 gjennomgår han Vergils *Bucolica* og *Georgica* for studenter på hovedfagsnivå, og annenhver tirsdag 18.15–20 vil han holde et seminar over *Oslo-humanistenes* tekster.

Bente Lassen vil tirsdager 11.15–13 gjennomgå utvalgte tekster fra Plutarks *Biografier*, og *Johan H. Schreiner* foreleser onsdager 11.15–13 over et utvalg fra 1. og 7. bok av Thukydid's *Peloponneserkrigen*. *Hugo Montgomery* gjennomgår utvalgte partier fra Livius fredager 12.15–14.

Fridrik Thordarson foreleser tirsdager 14.15–16 over gresk syntaks og språkhistorie, og mandager 11.15–13 over latinsk stil og grammatikk. Torsdager 15.15–17 gjennomgår han greske dialektinnskrifter for hovedfagsstudenter.

Knut Kleve og *Hugo Montgomery* gir fredager 9.15–11 oversiktsforelesninger i gresk kultur.

ROMA I TEKST

III

Et rom i Augustus' hus

Frileggelsen av Augustus' hus på Palatinen 1) er et av de mest oppsiktsvekkende kapitler i de siste tiårs Roma-arkeologi. Mange generasjoner av Roma-farende har riktignok besøkt den del av komplekset som kalles Livias hus (*Casa di Livia*), men først i de senere år har vi fått klarere idéer om anlegget som helhet. Ikke minst kan kunsthistorikerne glede seg over nytt tilfang av maleri og dekorasjonskunst fra rikets trendsettende sentrum omkring år 30 f.Kr.

Augustus' hus ble et av høydepunktene under Augustus-seminaret ved det norske Roma-instituttet i 1982 da man fikk adgang under ledelse av Heming Windfeld-Hansen og Erik Østby. I 1983 utkom Carettonis ytterst smakfulle og publikumsvennlige publikasjon *Das Haus des Augustus auf dem Palatin* med omfattende billedokumentasjon 2). En filolog kan bare ta imot med takk. Som det ofte skjer på topografisk sentral utgravningsgrunn blir et mer eller mindre uholdbart tekstmateriale mer anskuelig, i hvert fall mer spennende. Gamle uklarheter kan finne sin forklaring eller nye spørsmål dukker frem fra tekstene.

Et par slike er mitt påskudd for disse linjer.

*

Hovedteksten 3) om Augustus' boforhold i Roma er Sueton, *Aug.* 72:

...habitavit primo iuxta Romanum forum, supra Scalas anularias, in domo quae Calvi oratoris fuerat; postea in Palatio, sed nihilo minus aedibus modicis Hortensianis, et neque laxitate neque cultu conspicuis, ut in quibus porticus breves essent Albanarum columnarum, et sine marmore ullo aut insigni pavimento conclavia. ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hieme et aestate mansit, quamvis parum salubrem valetudini suae urbem hieme experiretur assidueque in urbe hiemaret. si quando quid secreto aut sine interpellatione agere proposuisset, erat illi locus in edito singularis, quem Syracusas et technophyon 4) vocabat: huc transibat, aut in alicuius libertorum suburbanum...

Oversettelse:

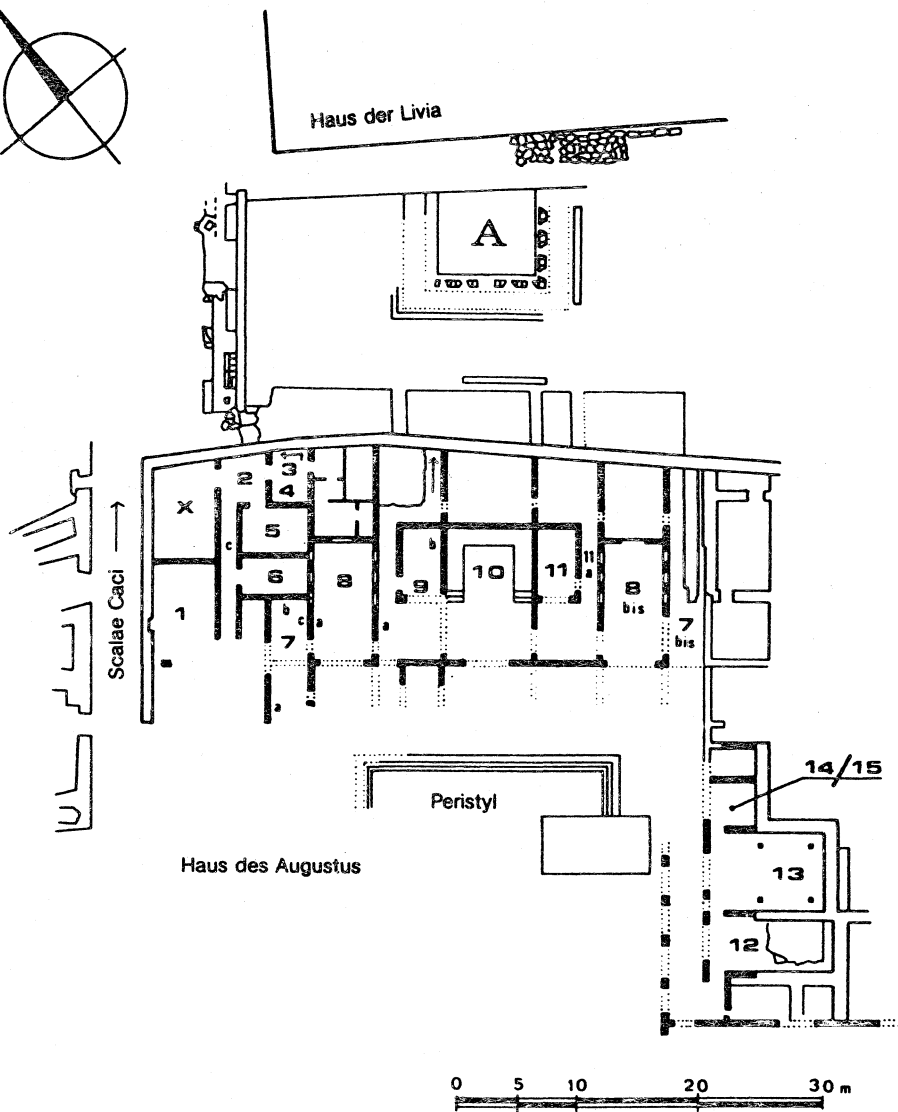
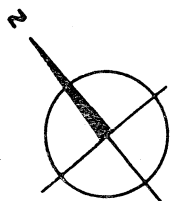
"Han bodde først nær Forum Romanum, ovenfor Scalae anulariae ('Ringmakertrappen'), i et hus som

hadde tilhørt Calvus, taleren 5), siden (bodde han) på Palatinen, men likefullt i en beskjeden bolig, (opp-rinnelig) Hortensius' 6). Den markerte seg verken ved rommelighet eller luksus ettersom den bare hadde korte portikker med albanersøyler 7), og værelsene var blottet for marmor eller praktgulv. Dertil holdt han til i samme soveværelse i mer enn 40 år, sommer som vinter, enda han merket at byen langt fra var god for hans helbred om vinteren, og han tilbragte vinteren sammenhengende i byen. Når han bestemte seg for å behandle en sak i enerom og uten forstyrrelse, hadde han et sted for seg selv, høyt beliggende. Det kalte han sitt Syracus eller technophyon. Hit pleide han å begi seg eller til en forstadvilla hos en av sine frigivne."

Som keiserlig sekretær (ab epistulis) hadde Sueton godt og vel et hundreår senere en særlig fordel. Han vet på sine steder å sitere fra Augustus' korrespondanse, og det er utvilsomt i keiserens brev han har funnet omtalt dette 'retreat' som Augustus satte sine høyst personlige betegnelser på. Men hva var det for slags sted? Suetons uttrykksmåte er ikke altfor meget å gå etter. Det er i og for seg forståelig når Mørland i sin oversettelse gjengir stedet slik: "så hadde han oppe på høyden et eget lite hus som han gjerne kalte sitt

Syracus eller sitt speculatorium."8) Hvilken høyde? Palasset selv ligger jo på høyden. Det er grunn til å spørre om Sueton selv visste hva han snakket om eller hva Augustus' uttrykk siktet til. Mens Apollontemplet sto intakt til bybrannen i 363, var palasset ikke mer kjennelig som sådant med de planeringer som Domitian foretok her 9). Av selvsyn kjente i alle fall ikke Sueton Augustus' avsondrede privatdomene. I Platner-Ashby's kjente oppslagsverk tenker man seg "a lofty tower chamber", også den tanken kan lett forlikes med Suetons ord. Men hvis vi idag skal tro Caretoni, er rommet ikke bare gjenfunnet, det lar seg formelig rekonstruere i detalj. Det dreier seg om rom 15 på planen, "vegg i vegg med" Apollon, dvs. med omfatningsmuren rundt gudens temenos. Det er et av de rom som er klart adskilt fra resten av huset. Caretonis begeistring for tanken er smittende. Det er i sannhet et 'chambre séparée' også rent utsmykningsmessig. En kunstner av større format står bak dette ene rom: "Mit dem oberen Cubiculum im Haus des Augustus treten wir in eine völliç andere Dimension ein." 10) Her har fantasien fått utfolde seg når det gjelder vegetasjonsmotiver og fabelvesener. Fargene slår oss som utsøkte. Særlig faller egyptiske elementer oss i øynene. Tilskueren

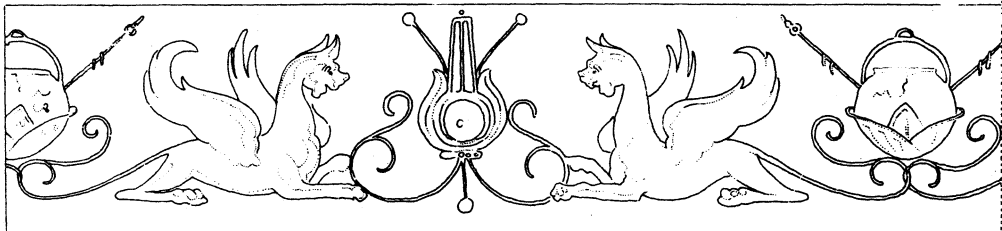

Plan over Augustus' hus (etter Caretoni)

kan føle seg hensatt til et ptolemeisk lite praktgemakk. Slående er den egenartede balanse mellom arkitektonisk strenghet og yrende fantasi i utsmykningen. For øvrig kan jeg ikke gjøre noe bedre enn å hen-vise interesserte til Carettonis gjen-nomgåelse.¹¹⁾

Hva jeg ikke finner kommentert i denne sammenheng er hvorfor Augustus brukte disse betegnelser *Syracusae* og *technophyon*. For å ta det siste ord først. Det er typisk for Augustus å utfolde vidd med greske ord og sitater i sine brev. Nye ord-dannelser, ad hoc så å si, er en del av dette spill. Jeg viser til Augustus' privatbrev slik fragmentene er samlet hos Henrica Malcovati¹²⁾. Ordet *technophyon* finnes bare her, men selve dannelsen er gjen-nomsiktig nok. Det er ikke *techné* i noen god betydning, men 'list', 'renke', 'intrige', altså noe i retning av 'renkesmie', sagt med et selvironisk smil. Slike rom-betegnelser er velkjent hos grekerne: Aristofanes kaller Sokrates' studio for *phrontisterion*¹³⁾, Demosthenes kalte sitt øvingsrom for *meleterion*¹⁴⁾.

Med betegnelsen "Syracusae" er det ikke fullt så greit. "Grunnen til denne Benævnelse er uklar", sier Drachmann i sin oversettelse¹⁵⁾. Flere har tenkt som Mørland: "For-di Syrakus ligger isolert ute på et framspring av øen". Man kunne kanskje da tenke på at selve ordet *insula* er betegnelse på 'leiegård', 'boligblokk'. Men lå Syrakus egentlig så isolert til? Og som den storby Syrakus var, gir ikke navnet nettopp assosiasjoner i retning av en 'eremitasje'. Carter har følt denne vanskelighet og har forsøkt å forbedre forklaringen: "the reason for the name is a mystery, perhaps the place was effectively an island, like Ortygia, the original heart of Syracuse, or was extremely difficult to penetrate, like the defence of the town in the hands of Dionysius or an Archimedes." Syrakus hadde sterke og berømte festningsverker, og Archimedes' ingenørkunst gjorde erobringen av byen enda vanskeligere for romerne under Hannibalkrigen. Det er riktig nok, men ingen ringere enn Marcellus klarte den oppgaven. Og dette

Frise fra Augustus' *cubiculum* (etter Carettoni)

kan ikke annet enn forstyrre poenget når vi husker at denne Marcellus var ættefar til Augustus' egen elskede søstersønn (se sammenstillingen av de to i Vergils Aeneide 6, 855 ff.) I Budéutgaven av Sueton spør Ailloud om ikke poenget ligger i at syrakusanerne hadde for vane å trekke seg tilbake til et rom i annen etasje av sikkerhetsgrunner, men selve påstanden er nærmest ikke noe mer enn en gjetning.

Jeg tror ikke at noen av disse forklaringer duger ordentlig og prøver meg på en ny inspirert av Carettonis bok. Syrakus fant veien inn i romernes forråd av ordtak og talemåter på grunn av byens rikdom som især gjorde seg gjeldende i tyrannenes levesett. Grekerne talte for eks. om en 'syrakusisk tiende' når de mente et riktig klekkelig bidrag, og de brukte vendingen 'syrakusisk bord' når de skulle karakterisere en særlig bugnende oppdekning. Uttrykket står f.eks. i Platons 7. brev (326B), som Cicero gjengir med *Syracusiae menses* (*Tusc.*5, 100). Horats unngår den litt besværlige navneformen og taler om *Siculae dapes* (sicilisk festmåltid). Hvis denne linjen er riktig, har vi et nytt nedslag av selvironi fra Augustus' munn, men med hold i virkeligheten. Privatgemakket (på bare 10,5 m²) hadde en herskerluk-sus som stakk iøynefallende av fra

resten av boligen med dens ostentative nøysomhet.

Noter

- 1 Et oversiktskart (som ikke er helt ajour med 'Stand der Forschung') finnes i *Klassisk Forum* 1987:1, s.18.
- 2 Som 'Sonderband' i serien *Kulturgeschichte der antiken Welt*, Mainz.
- 3 I tillegg kommer især to korte prosatekster som bakgrunn for utvidelsen av Hortensius' villa til Augustus' palass. Den ene er *Suet. Aug.* 29,3 og gjelder primært Apollontemplet: *templum Apolliniis in ea parte Palatinae domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronuntiarant...* ("Apollontemplet lot han oppføre i den del av sin Palatinerbolig som ble rammet av lynet og som varselytterne hadde erklært var ønsket av guden") og *Velleius Paterculus, Hist.* II 81,3: *victor deinde Caesar reversus in urbem contractas emptionibus complures domos per procuratores, quo laxior fieret ipsius, publicis se usus destinare professus est templumque Apollinis et circa porticus facturum promisit, quod ab eo singulari exstructum munificentia est.* ("Da Caesar (dvs. Octavian) var vendt tilbake til

Roma som seierherre, kjøpte han opp flere hus gjennom agenter så han selv kunne få mer rommelig bolig, og erklærte at han utså dem til offentlige formål og lovet også å bygge et Apollontempel omgitt av søyleganger, et tempel som ble reist av ham med enestående rundhåndethet.”)

4 For å gjøre en lang og komplisert diskusjon kort tror jeg disse tekstene kan settes sammen til noe slikt som dette: Utvidelsen av boligen skjer først etter den avgjørende seier over Sextus Pompeius i 36 f.Kr. 13. november dette år feiret Octavian *ovatio* over sin slagne rival. Dagen etter erklærte han at freden var gjenopprettet og ga uttrykk for håpet om at borgerkrigstiden var til ende. Seieren ble markert med usedvanlige æresbevisninger ifølge Appian (5,130) (smlgn. E.Kraggerud, *Horaz und Actium*, Oslo 1984, 79 f.). I en slik situasjon må privatboligen etter Hortensius ha vært følt som helt utilstrekkelig, eiendomsagentene sørget for at det ble tomt til en skikkelig utvidelse og den guddommelige seierherre Apollon, Octavians særlige skyddsgud, forlangte sin del av grunnen i form av et beleilig lyn denne vinteren. Et kompleks kunne planlegges med Caesar og

Apollon som nærmeste naboer. Det omfangsrike anlegg ble gjort mindre utfordrende i to retninger: byggemateriale, veggmalerier, mosaikker ble holdt på et lite iøynefallende nivå og en del av anlegget skulle settes av til representasjonsrom (Carettoni s. 30 ff.).

Overleveringen har *tegnophion* (med den for middelalderen karakteristiske ubehjelpelighet med greske ord). Dette har man rettet til *technophyon*. Richard Bentley konjisererte *technyfi-*on, som er opptatt i Liddel and Scotts greske leksikon, å forstå som 'lite verksted' i analogi med andre diminutivdannelser på *-fi-*on. Rettelsen har mye for seg. At betegnelsen for en virksomhet (abstrakt) kan betegne et sted (konkret), er ikke noe særsyn (smlgn. Kühner-Gerth's syntaks I s. 12). På latin kan vi sammenligne *officium*, *studiolum*, om enn beleggene er sene. *Technē* er det

da naturlig å ta i betydningen *politiké techne*. *Technyfiction* er altså noe i stil med "det lille (politiske) atelier", men det ville også kunne bety "det lille kunstverk".

- 5 Vi ville ha kalt ham *dikteren*. Det dreier seg om C. Licinius Calvus, Catulls venn og kollega, født i 82 og antagelig død før 46. Den unge Octavian overtok hans bolig da han vendte hjem fra Apollonia våren 44.
- 6 Etter Philippi høsten 42 bød det seg anledning til en mer "sentralt beliggende" bolig på Palatinen. I det blodige slag nr.2 i midten av november var en Hortensius, sønn av den berømte taler, blant de falne (ingenting tyder på at han ble henrettet som Carter sier i sin komm.). Det er rimelig å anta at Hortensius' hus var Octavians bolig helt til etter seieren over Sextus Pompeius.
- 7 De private tuffsøyler kontrasterer med Apollons numidiske marmor

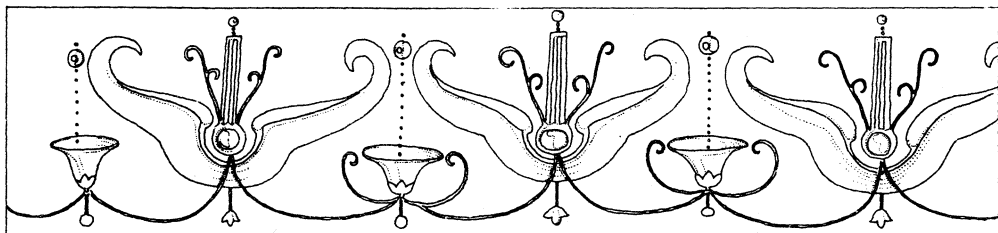
(*Klassisk Forum* 1987:1, s.17) i tempelanleggets portikker.

- 8 Sveton, *Romerske keisere*, Oslo 1974 (Thorleif Dahls kulturbibliotek).
- 9 Caretoni s. 16.
- 10 Caretoni s. 90.
- 11 Caretoni især s. 67 ff.
- 12 Paraviautgaven av *Caesaris Augusti imperatoris Operum fragmenta*, s.6–22.
- 13 Aristofanes, *Skyene* v. 94 et passim.
- 14 I Plutarks Demosthenes-biografi kap.8.
- 15 Svetons *Keiserbiografier*, København 1911–1916.

Litteratur

- J.M.Carter, *Suetonius: Divus Augustus*, Bristol 1982
A.J.Woodman, *Velleius Paterculus: The Caesarian and Augustan Narrative*, Cambridge 1983

Egil Kraggerud

CLASSICA AMERICANA

Etter et drøyt halvår som gjesteforsker ved University of North Carolina at Chapel Hill, deler jeg gjerne noen inntrykk med leserne av Klassisk Forum. UNC-Chapel Hill er det eldste statsuniversitetet i USA. Det åpnet sine dører i 1795. Som forskningsinstitusjon rangeres det gjerne på 8-9 plass blant USA's universiteter på en liste der Stanford og Harvard har fast plass på toppen. Som Princeton (i Princeton) og Cornell (i Ithaca), dominerer UNC med sine ca. 25 000 studenter sin lille college-by (udødeliggjort som Pulpit Hill i *Look Homeward, Angel* av Thomas Wolfe, en av universitetets store alumni). UNC er et typisk campus-universitet med kort vei mellom undervisningsbygg og studentkvarterer. Sentralanlegget er symmetrisk og, som så ofte i Sørstatene, preget av klassisistiske gavler og søyler. Universitetsbiblioteket er nytt, luftig og lekkert med åpne magasiner. Jeg fikk tildelt et lite rom der, omgitt av klassisk filologi.

Department of Classics i Chapel Hill er blant de største i Statene, med 17 stillinger innenfor gresk, latin og klassisk arkeologi. Det er sete for *L'Année Philologique's* engelskspråklige avdeling. Av de mest interessante bekjenskaper en kan

gjøre der, er 88 år gamle Robert T.S. Broughton, den romerske epigrafiker og prosopograf, og 84 år gamle Friedrich Solmsen, Wilamowitz' elev, privatdosent i Berlin i 1929 og vel den siste gjenlevende av de tysk-jødiske emigranter i våre fag. Av de aktive lærerne vil noen kanskje kjenne George A. Kennedy (retorikk) og Kenneth Reckford (Horats, Aristofanes). Så var det jo et par dusin hardtarbeidende *graduate students* der; Chapel Hill er ved siden av Berkeley og Harvard en av storleverandørene av nytilsatte i vitenskapelig stilling rundt i landet. Chapel Hill er en del av den sk. *Research Triangle Area*. En mils vei unna ligger Durham med Duke University (mest kjent for papyrologi), og i en annen retning National Humanities Center, som årlig har enkelte klassikere blant sine fellows. Nesten ukentlig kommer det gjesteforelesere fra nær og fjern. Det er altså litt av en overgang fra Norge og særlig Trondheim, uten at jeg skal ha sagt at alt er forskjellig eller alt er bedre i USA.

SMÅTT OG STORT

En interessant opplevelse var årsmøtet i NCCA — North Carolina Classical Association — en lørdag i november. Ca.35 personer møtte

fram, mest skolelærere. Temaet var "Latinpensum før og nå", forholdet mellom prosess og innhold, eller grammatikk og kultur, i latinundervisningen. (Låter det kjent?) Det var små foredrag om de italienske humanisters pedagogiske metode, om tyske reformatoriske skoler, om Ovid, Cicero og Tacitus i skolen og et panel med rapporter i en god del videregående skoler i North Carolina, og det var tydelig hva som plaget lærerne: mangel på gode lærebøker, for lite oppfølging fra universitetene, tvilsom motivasjon hos elevene. En lærer hadde foretatt en uformell gallup slik vi også har sett referert fra Oslo, og fått fram at 25 % valgte latin for å bli lege, 6 % for å gjøre "noe annet", 5 % fordi de ikke behøvde å snakke latin osv. Det viktigste gjennom to årskurs i videregående skole ser ut til å være ordkunnskap og språkstruktur; dertil kommer en viss kulturkunnskap. Leseferdigheten legges det mindre vekt på å trene opp. Elevene skal jo ikke bli klassikere. Ordkunnskap har overføringsverdi. Det er påvist klar sammenheng mellom latinkunnskap og poengscoring ved de sentrale opptaksprøvene til college, og en må bare akseptere at latinen i skolen tas mer av nød enn av lyst. Den er iallfall sikret et visst publikum så lenge den tjener til noe i selve utdannelsessystemet. Ellers var det på hverdagsplanet mye som

minnet om Norge, og samme avstand mellom ideelle mål og trivielle realiteter.

Ytterligheten i motsatt retning var det årlige møtet i American Philological Association (og American Institute of Archaeology) i New York ved nyttårsleite. Det var visstnok bortimot 3000 deltakere. Vi inntok et moderne storhotell på Times Square, Broadway. Et slikt møte kan betraktes fra flere synsvinkler. Det er et slavemarked, som det sies, der nybakte Ph.D.-folk går runden for å bli intervjuet av representanter for store og små institusjoner som er ute etter nye folk. Praksis er ganske tøff, men det er en del av den amerikanske kvalitetskontrollen at en tar "mannen" og ikke bare ansetter en haug papirer. Møtet er også en messe. Diverse forlag fyller en sal med sine stands, og rabatt-tilbudene gjør det selvfølgelig umulig å holde på pengene. Videre er det en vitenskapelig konferanse. Det var parallelle sesjoner med presentasjon av "papers" i hopetall i tre dager. Selv den mest lojale deltaker kan ikke få med mer enn en brøkdel av det som foregår. Her gjelder det å opptre, det strengt tatt faglige utbytte er vel jevnt over beskjedent for alle parter. Møtet er fremfor alt en møteplass. Selv traff jeg mange, og klager ikke.

Særlig i heisene var det mulig å komme inn på livet av folk. De fleste står med flakkende blikk og ser etter gamle og nye kjente, prøver å tyde navneskilt og snappe opp siste nytt. Men så plutselig er det en du virkelig har noe å snakke med om, en du har brukt i en fotnote, eller som har brukt deg.

SKOLE OG UNIVERSITET

Jeg kan bekrefte ryktene om at latinen er på fremmarsj i amerikanske skoler. Det mest interessante som skjer, er kanskje knoppskytingen fra pilotprosjekter i Philadelphia, New York, Los Angeles og andre storbyer der en har innført eller gjeninnført latin i grunnskolen. Dels dreier det seg om en ny pedagogikk, med muntlig latin fra første stund. Slikt vekker oppsikt, også i pressen. Men det kan neppe bli annet enn et eksperiment. Dels dreier det seg imidlertid om en ny sosial funksjon for latinen, et velferdsaspekt. Latinen er lansert som den store utjevneren, eller, med en annen metafor, den mest effektive stige inn i den språklige og dermed sosiale sikkerhet. Det gamle språk har hatt suksess i storbyeskoler og i minoritetsmiljøer fordi det på sett og vis stiller elevene likt samtidig som det gir dem taket på engelsk gjennom ordkunnskap og grammatikk. Det kan argumenteres åpent med at latinen er et sosialt maktmid-

del, men nå altså særlig tilrettelagt for dem nokså langt nede på samfunnsstigen. I videregående skoler, som allerede nevnt, skjelingen til de fryktede SAT-testene motiverende for en del elever. Det er det språklige argument. På kulturplanet argumenteres det sterkt, og ofte litt naivt, for hvor direkte en kan lære noe fra antikken: om demokrati og imperialisme osv., og om hvor nær USA står romerne.

I amerikanske "high schools" var det i 1962 702 000 elever som hadde latin (7 % av elevene). Det var "gamle dager". I 1976 hadde en nådd et lavmål med 150 000 elever eller ca. 1 % av et årskull. Siden er fremgangen kommet, slik at en i 1986 hadde 177 000 latinelever. I New York City er det 2757 latinelever i "public schools", 5 ganger antallet for 10 år siden. I øyeblikket er faktisk mangelen på latinlærere det altoverskyggende problem. I de magre årene ble det produsert altfor få til å møte behovet nå. Så i USA kan en trygt studere latin med tanke på skolen.

Ved amerikanske universiteter er det hvert år ca. 17 000 påmeldte på gresk-kurs og ca. 25 000 på latinkurs. Det er beskjedne tall i forhold til college-befolkningen, og særlig i de to første college-årene tar jo studentene gresk og latin bare som en ingrediens i en ganske sam-

mensatt timeplan. Så de er alt annet enn studenter i klassisk filologi. De to siste årene kan de legge hovedvekten der, men det gjør bare ganske få, og "post-graduate" studenter er det rimeligvis enda færre av. Selve språkstudiet står altså ikke så sterkt i USA. Det gjelder nok ikke bare kvantitativt (i antall), men også kvalitativt (i språkbeherskelse). Det leses, og leses ekstensivt, men selv om en doktorerer i latin er det f.eks. bare et tilbud, og ikke et krav, at en skal skrive latinsk stil. "Tekstfilologer" er vel det amerikanerne

produserer minst av. Fagets styrke er de mange og varierte tilbud innenfor *Classics in translation*. De trekker mange studenter, både fordi de har appell i seg selv, og fordi college-opplegget ofte krever en viss fordeling mellom fag eller "perspektiver". I Chapel Hill ble det høsten 1987 tilbudt kurs om *Grekerne, Medisinsk ordkunnskap, Gresk og latin i moderne engelsk, Alexander og hellenismen, Augustus-tiden, Sport i den antikke verden, Homer og den heroiske tidsalder, Gresk mytologi, Gresk retorikk*. Også innenfor det

PLAYMAKERS THEATER, CHAPEL HILL

en kan kalle latin- og greskstudiet blir det tilbudt oversiktstkurs (f.eks. om *Romersk satire*, *Ciceros politiske karriere*), og ganske ofte leses en del av et verk i original, mens resten gjennomgås i oversettelse. "Kulturen" står sterkere enn språket. I Chapel Hill var antall studenter innskrevet på kurs hhv høsten 86 og høsten 87 følgende: I Klassisk arkeologi 207/227, i Classics in translation 444/483, i Gresk 61/63, i Latin 236/283; tilsammen 948/1056.

Som gjesteforeleser ved andre universiteter fikk jeg anledning til å gjøre meg kjent med forskjellige opplegg: ved Bryn Mawr College utenfor Philadelphia, et av de få universitetene som har egne institutter for gresk, latin og klassisk arkeologi, men som har vanskeligheter med å få sin del av post-graduate studenter (mens Chapel Hill får 60 søknader og tar opp 12 i året); ved University of Arizona i Tucson, der et aktivt institutt også bidrar til et omfattende Humanities Program; ved University of Texas i Austin, der klassikerne er enda flere enn i Chapel Hill og utgjør et livlig intellektuelt miljø; ved Texas A&M University, egentlig en slags militæruniversitet og landbrukshøyskole der klassiker-

ne er kommet til i senere år som en tilvekst til Modern Languages og nå har tre stillinger (til 40 000 studenter). Det blir lite språk, og mye translation.

FORTID OG FREMTID

Alle "ordentlige" colleger og universiteter i USA vil nemlig ha klassikere. Det er mangel på kvalifisert arbeidskraft på universitetsnivå også. Klassiske fag er ingen raritet, men en selvfølge. Den klassiske tradisjon fremstilles ofte som noe som i særlig grad angår Amerika. For det første er det et sterkt klassisk islett i amerikansk åndsliv spesielt, helt fra grunnleggelsen av Boston Latin School i 1634. Den klassiske gullalder — la oss si fra 1750 til 1800 — var samtidig republikkens fødestund, og det var ingen tilfeldighet. Mange av lederskikkelsene i den amerikanske revolusjon var vel versert i klassikerne. Thomas Jefferson har knapt sin like blant europeiske statsmenn når det gjelder fortrolig samtale med og likefrem utnyttelse av de gamle. For det annet er mange amerikanere generelt opptatt av den "store" vestlige tradisjon i åndsliv og kunst, fra Homer til Tolstoj. I en slik sammenheng må greske og romerske forfattere nødvendigvis få en hedersplass. Det er neppe tvil om at denne allmennkulturelle forankringen har gjort det lett å få

studenter inn på vårt område. På kort sikt — la oss si innenfor et par generasjoner — vil dette fortsatt gi uttelling. I øyeblikket er det i hvert fall ingen tvil om at klassisk filologi i USA distanserer den europeiske, i kulturell bredde- og dybdevirkning, og vel også i vitenskapelig tyngde. Vi vet alle hva aktiviteten på grunnplanet betyr for rekruttering til eliten og for olympisk medaljeplass. I Europa kan jeg ikke se annet enn at klassisk filologi taper terreng jevnt over, unntatt kanskje i Norge, hvor vi muligens nå har begynt oppstigningen mot bunnen av et europeisk normalnivå. Jeg tror vi ennå ikke har forstått hva latinens endelikt i den katolske kirke vil bety. Og hvis det er riktig, som jeg har hørt fra Storbritannia, så ser det ut til at klassiske fag er borte vekk ved universitetene i Leicester, Keele, Hull, Birkbeck og Westfield (London) og i Aberdeen, og staben sterkt beskåret eller overført til andre steder fra Lancaster, Sheffield, Southampton, Sussex, Bangor, Aberystwyth og Manchester. Manchester skal få beholde classics, og så har de jo Bristol, Edinburgh, Durham, Liverpool, University College (London), St. Andrewes og andre steder. Og ikke å forglemme Oxford og Cambridge. Men, som en Oxford-mann nylig spurte: hvor mange klassikere vil det være i Oxford om 20 år?

Og på lengre sikt i USA? Det kan ikke nektes at klassiske fag har nytt godt av en generelt konservativ ideologi gjennom Reagan-æraen. To større rapporter med røtter i administrasjonen har titlene "To regain a Legacy" og "American memory". Det er kulturarvs-tenkning av reneste slag, delvis med brodd mot samfunnsfag. Det intellektuelle Amerika står midt oppe i en debatt om kulturell tradisjon og tradisjonell kultur, der de nasjonale bestselgerne heter "The Closing of the American Mind" (Alan Bloom), et nostalgisk angrep på verden f.o.m. 1968, og "Cultural Literacy" (E.D. Hirsch), som er et forsøk på å etablere en liste over "hva enhver amerikaner bør vite". Men denne retningen, som vil samle folk om tradisjonen, er utsatt for hard kritikk. Ved Stanford går det i retning av å gjøre slutt på collegestudentenes obligatoriske møte med "The Great Books" — en sak som blir debattert i pressen landet over. "The Great Books" — og mange av dem er klassikere — er nemlig hvit, vestlig, mannlig litteratur. Hvor er ikke-europeisk, svart, kvinnelitteratur? USA er i ferd med å bli så åpenlyst multikulturelt at ingen tradisjon kan gjelde for alle. De daunedes kulturelle formynderi blir blottlagt som ikke bare et klasseskille (som kan overskrides nedenfra), men også som et etnisk, rasistisk,

sexistisk overtak. Med en stadig mer selvbevisst svart befolkning, med rask vekst i den spansktalende befolkningen og jevnt tilsig av folk fra det fjerne Østen, særlig i California, er det vanskelig å gjøre den vestlige tradisjonen fra Platon over Vergil til Dante og Kant til den selvsagte referanserammen. Kanskje vil kinesisk bli det neste århundres "latin" i Amerika, er det sagt. De klassiske fag vil bli en smal akademisk disiplin for spesielt interesserte — også i USA. Men faren for isolasjon er ikke overhengende. Enn så lenge slipper amerikanske klassikere ikke fra å ta stilling til sin egen virksomhet som et betydelig innslag i en større, samfunnsmessig sammenheng.

Litteratur

Standardverket om den klassiske tradisjon i USA er Meyer Reinhold, *Classica Americana*, Detroit 1984. Reinhold har også gitt ut *The Classic Pages: Classical Reading of Eighteenth-Century Americans*, University Park, Pa., 1975.

Richard M. Gummere har skrevet mye om den klassiske tradisjonen i Amerika, blant annet i verkene *The American Colonial Mind and the Classical Tradition: Essays in Comparative Culture*, Cambridge, Mass., 1963 og *Seven Wise Men of Colonial America*, Cambridge, Mass., 1976. Essaysamlingen *Classical Traditions in Early America* ed. John W. Eadie, Ann Arbor 1976 er også nyttig lesning.

Aktuelle spørsmålsstillinger tas opp i pamfletten *The Classics in American Schools*, (edd. M.A.T. Burns and J.F.O'Connor (Scholars Press, Atlanta, Georgia 1987)

Om latinfaget gjennom historien, se tidsskriftet *Helios*, 14:2 1987, et spesialnummer om *Latinitas: The tradition and teaching of Latin*. (Kan bestilles fra Texas University Press, Lubbock, Tx 79409-1037)

Redaktøren av *Klassisk Forum* har fått en bibliografi over en del debattinnlegg fra USA i de senere år; kopi sendes på forespørsel.

Øivind Andersen

RES COQUINARIA

Vi har mange ganger anbefalt "en god salat" som følge til de retter vi har introdusert. Salaten vi gir oppskrift på denne gangen, er nok mer innholdsrik enn Horats' enkle *lactuca*. Den er en lett tilpasning av Columellas oppskrift på *moretum*, og smaker litt spesielt, men godt.

- 1 issalathode (eller passe mengde annen salat, helst sprø)
- 2 ts frisk mynte (kan utelates)
- 4 ss hakket persille
- 1 stor eller 2 små oppskårne purrer
- 4 ss hakket frisk løpstikke (eller det grønne av pepperrot eller stangselleri)
- 2 dl feta-ost, grovsmuldet

Dressing

- 6 ss olivenolje
- 2 ss god eddik (eplesider- eller vineddik)
- 1/2 del honning
- 2 dl hakkede valnøtter
- 2 ts timian
- 1 ts sar (eller 3 ts provençalsk krydder i stedet for timian og sar)
- salt
- pepper

Riv issalaten og bland de øvrige ingrediensene i en salatbolle. Bland gjerne dressingen flere timer før

servering, så den får "godgjøre" seg. Helles over salatblandingen like før servering.

Columella, som levde omtrent på Neros tid, skrev et verk om landbruk, der han også har med enkelte matoppskrifter — blant annet flere salater. En ting jeg synes er litt bemerkelsesverdig, er at han ikke nevner *liquamen* som ingrediens i noen av sine salatdressinger. Kan-skje han ikke likte det?

Fisk har vi ennå ikke brakt oppskrift på. Romerne hadde rik tilgang på fersk fisk, så det var ingen sjelden kost. Vi håper denne fiskeretten vil smake. Den er tilberedt i en *patina*, et flatt, vidt kokekar svarende omtrent til vår stekepanne — derav navnet på retten:

PATINA SOLEARUM

Til 4 personer:

800–1000 gr flyndrefileter

1/2 dl olivenolje

1 dl hvitvin

1/2 dl liquamen

1 ss selleriblader, fint hakket

1 ss oregano

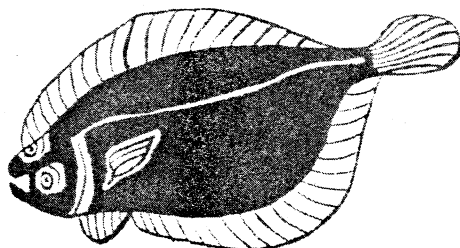
1/2 ts pepper

2 sammenpiskede egg

Legg flyndrefiletene i en stor stekepanne. Ha i halvparten av olivenoljen, vinen og liquamen. Kok opp, reduser varmen og legg lokk på. Surrer i ett kvarter. Ta ut flyndrefiletene forsiktig og legg dem på et fat så lenge. Ha selleri, oregano, pepper og egg i en kasserolle sammen med panneutkoket. Bland godt.

Rengjør stekepannen, ha i resten av oljen. Legg flyndrefiletene i, hell blandingen over. La koke med lokk på i 15–20 min over moderat varme, til eggstanden har stivnet. Salte og pepre mer om nødvendig. Retten serveres varm, men den *kan* også tilberedes i forvegen og serveres kald.

Gunn Haaland

Klassisk institutt,
Pb. 1026 Blindern
0315 Oslo 3

Sendt av: